

MAKT

**ÄGARMAKT
PÅ
AVSKRIVNING?**

**sn
&S**

Ägarmakt på avskrivning?

Ägarmakt på avskrivning?

En debattbok från SNS om intressebalans och effektivitet i näringslivet

Lars Lidén
Gustaf Lindencrona
Ingemar Ståhl
Bo Winander

Per-Martin Meyerson
Stig Ramel
Sven H Salén
Ove Sundberg

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle

Denna bok ingår som nr 2 (av 4) i skriftserien Näringsliv och Samhälle 1979
© Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Tryckt hos Kristianstads Boktryckeri AB, 1979
Omslag av Tommy Säflund
ISBN 91 7150 198 3

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle
Sköldungagatan 2
114 27 Stockholm
Telefon 08-23 25 20

SNS – STUDIEFÖRBUNDET NÄRINGSLIV OCH SAMHÄLLE är en ideell sammanslutning av enskilda personer inom svenskt näringsliv, fristående från politiska partier och intresseorganisationer. Genom vetenskaplig forskning, konferenser samt studier och debatt i lokala grupper vill SNS sprida kunskap om ekonomiska och sociala förhållanden, stimulera till positiva insatser i arbets- och samhällsliv och till individuella ställningstaganden i den allmänna debatten.

Innehåll

Författarna	7
Utgivarens förord	9
Lars Lidén: Ägande, effektivitet, legitimitet	11
Gustaf Lindencrona: Om aktieägande	16
Ingemar Ståhl: Ägarformer och företagsbeteende i den svenska blandekonomin	32
Bo Winander: Makt och beslut i företag	48
Per-Martin Meyerson: Löntagarinflytandets gränser – en kritisk granskning av mål och medel i frågan om ägarfunktionens kollektivering	70
Lars Lidén, Stig Ramel, Sven H Salén och Ove Sundberg: Intressebalans, ägande, välfärd	90

Författarna

Lars Lidén tillhör Esseltes koncernledning. Han har tidigare gett ut *Makten över företaget* (SNS 1966, ny och omskriven upplaga 1974).

Gustaf Lindencrona är professor i finansrätt vid Stockholms universitet. Bland hans tidigare arbeten märks *Arbetstagare och aktieägare i aktiebolagsstyrelser* (1978).

Ingemar Ståhl är professor i nationalekonomi i Lund. SNS gav 1974 ut hans bok *U 74 – en samhällsekonomisk analys av den högre utbildningen*, han har tillsammans med Erik Ruist och Lars Wohlin skrivit *Stålverk 80 – Ekonomi och Politik* och han ingick i SNS Konjunkturråd 1978.

Bo Winander är doktorand vid Stockholms universitet och forskar vid SNS kring maktfrågor i företag. Han medverkade i SNS-boken *Offentlig sektor i tillväxt* (1975).

Per-Martin Meyerson är direktör vid Sveriges Industriförbund. Bland hans skrifter märks *Löntagarfonder eller . . .* (1978).

Stig Ramel är verkställande direktör i Nobelstiftelsen. Han har tidigare varit ordförande i SNS styrelse och är för närvarande ordförande i SNS förtroenderåd.

Sven H Salén är styrelseordförande i Saléninvest AB och verkställande direktör i Rederi AB Salénia. Han är också ledamot av SNS styrelse.

Ove Sundberg är verkställande direktör i KemaNobel och dessutom ledamot av SNS styrelse.

Utgivarens förord

Stora förändringar i synen på ägande, maktutövning och effektivitetskrav i näringslivet har inträffat på senare år. Det anses av många inte längre legitimt att privata ägare, direkt eller genom ombud, sköter företag så att vinster uppstår och utdelningar eller värdetillväxt ökar ägarnas inkomst och förmögenhet. Toleransnivån för detta sedan länge "naturliga" inslag i den industriella utvecklingen har påtagligt sänkts.

Kravet på löntagarfonder är det tydligaste tecknet hittills på denna värderingsförändring. Debatten i denna centrala fråga kan beskrivas som en lång sökprocess efter en ny kombination av ägande, intressebalans, och samtidig bevakning av företags- och samhällsekonomisk effektivitet. Att hitta en kombination som kan tillfredsställa de nya kraven på intressebalans och legitimitet utan att ge avkall på effektivitetskravet är en gigantisk, kanske omöjlig uppgift. Fond- och medbestämmandedebattens slingriga och snåriga utveckling bär syn för sägen. Och alla vet att vägen ännu är lång, innan vi nått fram till en "lösning" som kan skapa förutsättningar för en ny ekonomisk och social långsiktig balans i dessa för näringslivets funktionsduglighet fundamentala frågor.

SNS har med en rad böcker tidigare under 1970-talet bidragit till debatten i ägar- och inflytandefrågorna. I den här boken är intresset koncentrerat på företagsägandets funktion i den typ av marknadsekonomi som Sverige representerar. Boken är baserad på diskussioner som i SNS regi under ett par års tid förts i en grupp bestående av *Sven H Salén* (ordf), *Lars Lidén*, *Stig Ramel* och *Ove Sundberg*. Gruppens slutsatser presenteras i bokens avslutande uppsats. I arbetet på den, liksom i diskussionerna i övrigt, har *Lennart Arvedson*, *Bengt Rydén* och *Bo Winander* vid SNS kansli medverkat. Synpunkter har också lämnats

av *Per-Martin Meyerson*, Sveriges Industriförbund, och *Knut Rodhe*, tidigare professor i bolagsrätt vid Handelshögskolan.

I syfte att bredda bokens framställning har gruppen inbjudit några experter som från olika utgångspunkter behandlar ägar- och inflytandefrågorna. *Gustaf Lindencrona*, professor i finansrätt vid Stockholms universitet, diskuterar aktieägandet i ett juridiskt-historiskt perspektiv. *Ingemar Ståhl*, professor i nationalekonomi vid Lunds universitet, ger en översikt över ägarformer och företagsbeteende i den svenska ekonomin. *Per-Martin Meyerson* diskuterar löntagarägandets förutsättningar och begränsningar. *Bo Winander* sammanfattar vissa resultat från ett forskningsprojekt vid SNS kring beslutprocesser och intresseinflytande i några större företag. *Lars Lidén* inleder med en kort diskussion av makt- och inflytandefrågorna i ett historiskt perspektiv.

Boken behandlar frågor som är centrala för den fortsatta utvecklingen av de marknadsekonomiska förutsättningarna i Sverige. Den gör det långt ifrån så grundligt och uttömmande som somliga skulle önska. Ambitionen har varit att genom partsobunden diskussion och delvis nya ansatser resa ett antal viktiga frågor och peka på intressanta vägar i en "maktdebatt" som säkert kommer att pågå ännu många år.

Författarna står ensamma för de framförda synpunkterna. Dessa har inte diskuterats utanför den ovannämnda arbetsgruppen. De inbjudna författarna har haft full frihet att formulera sina åsikter.

Stockholm i april 1979

Bengt Rydén

Verkställande direktör i SNS

Lars Lidén

Ägande, effektivitet, legitimitet

Ingenting nytt under solen. Detta talesätt efter Salomos Predikare kan gälla även idédebatten om makt och inflytande i näringslivet. Det är en ofta återkommande debatt, som ibland flamar upp med speciellt klar låga. Men varje gång det händer verkar det som om frågeställningarna vore nya.

Ägandet av produktionsmedlen har alltid varit ifrågasatt. Uppfattningarna har spänt, och spänner, över hela skalan, från övertygelsen att det personliga ägandet är en förutsättning för framsteg till det klassiska, av indignation vibrerande påståendet att "egendom är stöld".

I vår tid har vi vant oss vid att debatten om makt i det ekonomiska livet främst gäller företag, särskilt stora företag. Kärnfrågan är vem som skall ha makten över företagen och därmed över de beslut som fattas där. Oavsett hur diskussionen uppstår hamnar alla förr eller senare i ett resonemang om ägarstrukturen.

Ägarbegreppet är mångfasetterat. Det rymmer olika dimensioner. För den som vill förenkla och definiera gäller det att ta fasta på några av dem.

Först och främst finns den *maktpolitiska* dimensionen, dvs att ägande av produktionsmedel innebär makt och inflytande. Eftersom egendom går i arv kan även inflytandet gå i arv, något som bidragit till att göra ägandet speciellt emotionellt laddat och som även skjuter frågan om legitimiteten i förgrunden.

Vi har den *fördelningspolitiska* dimensionen, dvs konstaterandet att förmögenheterna är ojämnt fördelade. Ackumulerade förmögenhetsskillnader har alltid visat sig innebära risker för omvälvningar. Historien är full av exempel på företeelser som går under skilda beteckningar – förstatligande, reduktion, soci-

alisering, konfiskering – men som egentligen alla syftar till att med våld utjämna egendomsklyftor som vuxit sig för stora.

Vi har emellertid också en tredje ägardimension som i brist på bättre kan kallas den *incitamentskapande*, dvs det faktum att industriellt-ekonomiska innovationer nästan regelmässigt varit kopplade till triangeln idé-skapande-ägande. Enskilda människors vilja och skaparkraft är naturligtvis den pådrivande kraften i varje system, mest påtaglig och dynamisk dock i det marknadsekonomiska.

Företaget är nyckelenheten i det ekonomiska systemet. Be-tecknande är emellertid att debatten om det ekonomiska livets villkor och funktionssätt, om lönsamhet och om kapitalbildning i allt högre grad kommit att domineras av personer som själva står utanför företagen och som även erfarenhetsmässigt är främmande för företagens villkor. De tongivande i debatten kommer numera från organisationsväsendet och från det politiska livet. Kanske just därför har den maktpolitiska och den fördelningspolitiska dimensionen så markant skjutits i förgrunden.

Den för företagarna avgörande dimensionen, dvs hur de skall kunna generera idéer och kapitalresurser för att leva vidare och utvecklas, har kommit i skymundan. Och när företagare tar till orda saknar de ofta den legitimitet som gör att människor lyssnar. I större utsträckning än politikerna eller folkrörelsernas förkämpar anses företagarna tala i egen sak.

Till en del beror säkert detta på att företagarna varit bättre på att grunda och utveckla företag än på att plädera för sin sak inför allmänheten. Men förklaringarna ligger nog djupare än så och kan sökas i det ideologiska arvegodset.

Vid tiden för det industriella genombrottet hade äganderätten sin kanske mest substantiella innebörd. Längre tillbaka hade funnits föreställningar om släktens och statens överäganderätt. Den gällde naturligtvis från början främst ägande av jord. Men vid mitten av 1800-talet, när industrialismen bröt igenom, föreföll ägaren kunna förfoga fritt över sin egendom, även när den utgjordes av produktionsmedel.

Att ägaren/företagaren under detta skede behövde stort hand-

lingsutrymme (=makt) kan också förklaras. Det gällde att rå på fast rotade skråföreställningar, att vänja människor vid den kontinuitet och arbetsdisciplin som industridriften förutsatte.

Ofantliga materiella framsteg gjordes men samtidigt uppstod egendomsflyttor, indignation och känslor av förnedring hos många. Det är kanske inte så märkligt att föreställningen om ägaren som den som gör vad han vill med sin egendom levte kvar ända in i våra dagar, trots att äganderättens innebörd sedan länge urholkats. Vad som hänt och fortsätter att hända är nämligen att allt fler ägarfunktioner, allt mer av ägarens ursprungliga inflytande de facto undandragits honom och tillfallit andra. Mottagande parter i den här processen är många, främst löntagarorganisationerna, det allmänna samt den professionella, icke nödvändigtvis ägande företagsledningen.

Löntagarna har övertagit maktfunktioner som tidigare tillkom ägarna genom att organisera sig, genom strejkvapnet.

Staten har genom lagar övertagit en rad av ägarnas gamla bestämmandefunktioner eller överfört sådana till löntagarorganisationerna (t ex genom MBL).

Den professionella företagsledningen har flyttat fram sina positioner genom att övertrumfa ägarna i fråga om yrkesskicklighet – en maktförskjutning som ibland skymms av att både associationsrättsliga lagstiftare och näringslivskritiker envisas med att betrakta företagsledaren som synonym med kapitalägaren.

Den successiva framflyttning av positionerna som alla dessa intressenter gjort på de gamla ägarnas bekostnad gäller oavsett om ägarna varit privatpersoner, kooperativa föreningar eller stat och kommun. Maktförskjutningen beror inte på vem som äger utan på att andra än ägarna skaffat sig ökat inflytande. Den går ut över ägarna till Statsföretag, KF och NCB lika väl som över ägarna till LM Ericsson och S-E-Banken.

En viktig skillnad finns dock. Ägarlegitimiteten i det allmänna medvetandet förefaller vara större när det gäller kooperativt och på annat sätt kollektivt ägda företag än när det gäller företag som ägs av privatpersoner.

De maktpolitiska konsekvenserna av "avägariseringen" blir speciellt märkbara när företagsledning, anställda och politiker – dvs de mottagande parterna i den nyss illustrerade processen – ingår koalitioner. Sådana ligger ibland nära till hands. I takt med att de traditionella ägargruppernas inflytande tunnas ut kan det vara frestande för en företagsledning att spela på andra intressenter, som flyttat fram sina positioner och kan påräkna den behövliga legitimiteten i sin maktutövning. Tänkbara konsekvenser av denna utveckling diskuteras i flera av uppsatserna i denna bok.

Företaget är nyckelenheten i det ekonomiska livet. Den verksamhet som företaget bedriver går ut på att producera större värden än det förbrukar. Motiven för marknadshushållningen bygger på övertygelsen att man därmed når den mest effektiva produktionen, det mest effektiva resursutnyttjandet, den största behovstillfredsställelsen hos människorna.

Ägarintressentens primära roll i det marknadsekonomiska systemet har varit kontrollen av att företagen sköts effektivt och är lönsamma. Hur långt kan försvagningen av ägarintressentens roll fortsätta utan att systemet allvarligt skadas? Om de gamla ägargrupperna inte längre uppfattas som legitima, vilka kan träda i deras ställe? Skulle t ex de intressenter som hittills upplevts som motparter till ägarna kunna sadla om och företräda andra sidan? Behövs det inte, för att marknadsekonomin skall fungera, ett mottryck inom företagen mot alla populära krav som kan påräkna popularitet men som kanske inte går att förena med effektivitet i resursutnyttjandet?

De demokratiska värderingarna i vårt samhälle, uppslutningen kring majoritetens rätt att bestämma över minoriteten, är med andra ord så starka att legitimiteten – eller rättare sagt den uppfattade bristen på legitimitet hos ägarintressenten – hela tiden hotar komma före effektiviteten.

För företaget gäller detta åtminstone i det korta perspektivet. Men så länge vi har kvar principen om en fri ekonomi, öppen mot yttervärlden, är det ofrånkomligt att marknadskrafterna förr eller senare slår tillbaka mot bristande effektivitet i den

egna hushållningen. Om tillräckligt stora delar av näringslivet skulle hamna i den situationen ställs hela samhällsekonomin vid ett vägskäl, där också andra och större värden ligger i vågskålen.

Gustaf Lindencrona

Om aktieäggande

Aktiebolaget är en företagsform som på en relativt begränsad tidrymd visat sig ha en oerhörd genomslagskraft. Även om det föreligger olikheter i detaljutformningen i olika aktiebolagsrättsliga lagar, är de grundläggande aktiebolagsrättsliga principerna förvånansvärt likartade i alla länder som medger privat äganderätt till produktionsmedel. Trots de stora förändringar som ägt rum under det senaste seklet i ekonomiskt avseende visar aktiebolagsformen en avsevärd stabilitet i juridiskt hänseende.¹

Den första svenska aktiebolagslagen var Kungl förordningen angående aktiebolag den 6 oktober 1848, som föreskrev att bolagsordningen måste stadfästas av Konungen för att aktieägarna skulle njuta frihet från ansvar för bolagets förbindelser. Genom lagen om aktiebolag den 28 juni 1895 infördes istället ett normativsystem, dvs frihet från personligt ansvar erhöles för varje aktiebolag som bildats enligt lagens regler och inregistrerats. Genom de följande lagarna, 1910, 1944 och 1975 års lagar, infördes ytterligare förbättringar och utvidgningar av systemet, t ex beträffande minoritetsskydd och publicitet. De grundläggande aktiebolagsrättsliga principerna, aktieägarnas möjlighet att driva ekonomisk verksamhet utan personligt ansvar och att aktieägandet medför såväl ekonomiska som förvaltningsmässiga befogenheter, har dock inte ändrats.²

Man hör ibland uppfattningen att lagstiftningen skulle vara mer eller mindre betydelselös för den ekonomiska utvecklingen, som enbart skulle drivas fram av ekonomiska faktorer. Det kan emellertid hävdas att många väsentliga drag i den ekonomiska utvecklingen under 1900-talet inte uppkommit oberoende av aktiebolagslagstiftningen utan tvärtom står i direkt samband med dennas utformning. För att ge några exempel:

1. Storföretagens framväxt. Aktiebolaget ger speciella möjligheter till anskaffning av riskvilligt kapital. Hur stora ekonomiska fördelar stordrift än kan tänkas medföra, är det osannolikt att någon annat än i undantagsfall skulle vara beredd att förvärva en mindre aktiepost om det skulle medföra att han därigenom blev personligt ansvarig för storföretagets förbindelser. Även om personligt ansvar undviks, som i en ekonomisk förening enligt 1951 års föreningslag, kan det vara svårt att anskaffa det nödvändiga kapitalet om resultatfördelningen inte står i relation till kapitalinsatsen. Dessa två aktiebolagsrättsliga principer medför således att kapital kan uppsamlas från många olika källor.

2. Den passive aktieägaren. Ett stort antal aktieägare visar inget eller endast ett obetydligt intresse för bolagets förvaltning, vilket i sin tur har möjliggjort för andra aktieägare eller för företagsledningen att stärka sin position. Denna utveckling kan sättas i samband med den omständigheten att aktien fått karaktär av värdepapper, dvs aktien är i princip fritt överlåtbar och företeendet av aktien är en förutsättning för att komma i åtnjutande av de med aktien förknippade förmånerna. Aktierna har därigenom blivit lämpliga för allmän omsättning i stor skala.

3. Den självständige företagsledaren. Den svenska aktiebolagslagen ger i likhet med många (men inte alla) andra endast begränsade och ofullständiga regler för hur företagets löpande förvaltning skall skötas. Denna fullt avsiktliga brist på reglering har möjliggjort för styrelsen att i växande utsträckning delegera sina befogenheter till den anställda företagsledningen.

4. Koncentrationsprocessen. Den nu gällande aktiebolagsstiftningen skapar goda möjligheter till koncentration av företagen på färre enheter, bl a genom möjligheten till samgående genom att aktier i det ena bolaget nyemitteras och att aktierna i det andra bolaget tillskjuts som apportegendom. Ett sådant samgående kan beroende på villkoren vara bra eller dåligt för aktieägarna i de båda bolagen. Ur det förvärvande bolagets synpunkt medför dock förfarandet den fördelen att medel inte behöver tas ur företaget för förvärv av aktierna i det andra bolaget. Sammanslagningar kan således ske utan kontanta utgifter för det

förvärvande bolaget.

5. Internationaliseringen. Under perioden efter andra världskriget har företagsamheten i växande utsträckning internationaliserats i den meningen att sk multinationella koncerner uppkommit, dvs ett i en stat inregistrerat moderbolag äger dotterbolag i andra stater. Det är däremot jämförelsevis ovanligt att ett bolag i ett land direkt driver verksamhet i ett annat land. Dotterbolagsformen medför tydligen här väsentliga fördelar, varav en sannolikt är att dotterbolaget behandlas som inhemsk juridisk person i det land där det är inregistrerat, oberoende av ägarförhållandena. Den aktiebolagsrättsliga principen att varje bolag är en egen juridisk person har tydligen underlättat internationaliseringen. Dotterbolaget har verkat som ett slags buffert mellan moderbolaget och regeringen i det land där det är inregistrerat.

6. Återinförandet av det personliga ansvaret för småbolagens ägare. I Sverige används aktiebolagsformen för såväl små som stora bolag. Det borde medföra den effekten att nyföretagsamheten stimuleras genom att även nyföretagare kunde driva ekonomisk verksamhet utan personligt ansvar. Andra rättsliga regler har dock här åstadkommit en motsatt utveckling. Genom institutet borgen har det varit möjligt för kreditgivare att pålägga ägaren ett personligt ansvar för bolagets förbindelser. Härigenom har en aktiebolagsrättslig grundtanke satts ur spel och klyftan mellan små och stora bolag vidgats.

Det synes i varje fall vara möjligt att av de anförda exemplen dra slutsatsen att lagstiftningens utformning inte varit utan betydelse för den ekonomiska utvecklingen. Det hindrar dock inte att många rättsregler verkar betydelselösa såtillvida som de verkar att inte tillämpas i praktiken. Inte ens sådana "slumrande" rättsregler är emellertid utan betydelse. De kan leva upp med oväntad kraft den dag någon får ett starkt intresse av att de tillämpas. Ett aktiebolagsrättsligt exempel är striden i Uddeholm 1949, då verkställande direktören lyckades byta ut styrelsen genom att kräva försäkran av alla ombud strax före bolagsstämman att deras huvudmän fortfarande var ägare till de före-

trädde aktierna enl 115 § i 1944 års ABL.

Det finns anledning att befara att den utveckling som ägt rum inom aktiebolagslagstiftningens ram kan komma att kullkastas genom att "slumrande" rättsregler väcks till liv och genom lagstiftning på andra områden.

Det har i allmänhet bedömts som positivt att det uppkommit en särskild grupp av professionella företagsledare, som även försöker tillvarata andra intressen än aktieägarnas. Denna utveckling har bl a satts i sammanhang med spridningen av aktierna i storföretagen och de många små aktieägarnas obetydliga intresse för bolagets förvaltning. Det finns emellertid tecken på att denna situation håller på att ändras. Både i Sverige och i andra länder håller institutionella placerare och föreningar av små aktieägare på att ge en helt annan och ny tyngd åt aktieägarintressena än vad de många splittrade småspararna förmådde åstadkomma. Det ligger inget onaturligt i detta. Tvärtom kan det sägas vara en helt följdriktig utveckling att koncentrationen på arbetstagsarsidan följs upp av en motsvarande koncentration på aktieägarsidan. Det är bara det att för den som anser det önskvärt att företagsledningen i de stora aktiebolagen företräder vidare synsätt än aktieägarintressena, verkar det att uppkomma en situation där den hittillsvarande utvecklingen förefaller att hotas genom en i sig fullt korrekt tillämpning av gällande rätt.

Det finns också andra faktorer som tyder på ett starkare band mellan aktieägare och företagsledare i de stora aktiebolagen. Det är ännu för tidigt att säga något bestämt om hur medbestämmandelagen påverkar förhållandet mellan arbetstagare och företagsledning. Ett faktum är emellertid att lagen bygger på ett partsförhållande arbetstagare-arbetsgivare. Arbetsgivarsidan kommer därvid att bestå av såväl företagsledning som aktieägare, där företagsledarna snarast blir ett slags ombud för aktieägarintresset. I USA finns exempel på många metoder att försöka skapa intressegemenskap mellan företagsledning och aktieägare, t ex olika former av tantiem och stock options som i Sverige i stor utsträckning stupar på skattemässiga hinder. Även i Sverige finns dock vissa sådana möjligheter, t ex genom att företagsled-

ningen ges möjlighet att förvärva aktier i det bolag den leder.

Den betydelse som lagstiftningen angående aktiebolagen tydligen har för den ekonomiska och sociala utvecklingen samt risken för att passivitet från lagstiftarens sida i detta skede kan medföra en mindre önskvärd utveckling motiverar en mer djupgående diskussion om behovet av förändringar av en del grundläggande aktiebolagsrättsliga principer lagstiftningsvägen.

Det är emellertid sannolikt att det då är felaktigt att tala om aktiebolag som om det gällde en och samma företeelse. I Sverige har man av förment praktiska skäl valt att i en lagstiftning, aktiebolagslagen, reglera förhållandena för aktiebolag av många olika typer. Genom att det bara finns en lag behöver man inte hålla reda på så många olika. Denna fördel uppvägs dock redan på det praktiska planet av att man i många fall behöver dras med regler som inte fyller någon funktion för många bolag. På det mer teoretiska planet är nackdelen ännu större. I de små aktiebolagen fyller aktieägandet en helt annan funktion än i de stora. De är snarast att jämföras med den enskilda firman. Ägandet har inte utskilts från företagsledandet som en självständig funktion. En gemensam lagstiftning kan i detta fall medföra svårigheter att finna regler som förmår styra utvecklingen åt det håll som man kan finna önskvärdt, när denna utveckling är olika för olika typer av aktiebolag.³ Den artskickade karaktär som aktieägandet i de små aktiebolagen har medför att aktieägarnas ställning i de små aktiebolagen ej bör behandlas samtidigt med aktieägarnas ställning i de stora. Denna uppsats inriktas i fortsättningen helt på de stora aktiebolagen.

Som jämförelse kan nämnas att man inom skatterätten har ansett sig tvingad att göra distinktioner mellan olika typer av bolag. Ändå är de avvägningsproblem som föreligger inom skatterätten på detta område inte alltför många och består främst i att avväga det fiskala intresset mot önskemålet att inte onödigtvis hämma den ekonomiska tillväxten. Inom skatterätten gör man distinktioner mellan

1. Fåmansbolag och flermansbolag. En mängd specialregler

skall hindra att intressegemenskapen mellan ägare och aktiebolag medför skattemässiga förmåner för fåmansbolagens ägare.

2. **Rörelsedrivande bolag och förvaltningsbolag.** I ett rörelsedrivande bolag kan en företagsledande ägare som lön ta ut företagets vinst. Ett förvaltningsbolag dubbelbeskattas däremot vare sig det är ett fåmansbolag eller ett flermansbolag.

3. **Självständiga bolag och dotterbolag.** Ett moderbolag beskattas inte för utdelning från ett svenskt dotterbolag. Däremot beskattas ett aktiebolag för mottagarens utdelning på kapitalplaceringsaktier.

4. **Utlandsägda och svenskägda bolag.** Om inte annat föreskrivs i ett dubbelbeskattningsavtal, beläggs utdelning från ett svenskt aktiebolag till utländsk delägare med 30 procent kupongskatt.

5. **Ytterligare distinktioner.** Härutöver laborerar skatterätten med flera ytterligare distinktioner, huvudsakligen tillkomna i syfte att förhindra olika former av kringgående av skattelag.

Historiskt har aktiebolaget således varit ett sätt för enskilda personer, aktieägarna, att driva ekonomisk verksamhet utan personligt ansvar. Den utveckling som skett på det ekonomiska området inom aktiebolagslagstiftningens ram ger oss emellertid anledning att ställa vissa fundamentala frågor:

- Behövs aktieägare?
- Behöver aktieägarna ha förvaltningsbefogenheter?

Frågan om aktieägarna behövs, dvs om de fyller någon viktig samhällsfunktion, är fylld av emotionella övertoner. De passiva aktieägarna i de stora aktiebolagen, som enbart söker maximal avkastning på sitt satsade kapital, väcker knappast någon instinktiv entusiasm någonstans. De omges inte med det romantiska skimret som ibland dock fortfarande kommer den aktive företagaren till del. Deras behov av att genom omplaceringar ta hänsyn till olikheter i utvecklingen i olika bolag ger deras aktieplaceringar ett spekulativt och nästan trolöst innehåll. Ur inkomstfördelningssynvinkel har den arbetsfria inkomst som

aktieplaceringen åtnjuter ansetts stötande, liksom de kapitalvinster som ibland kan uppkomma. Att andra aktieägare drabbas av kapitalförluster anses på många håll inte kompensera det faktum att en del gör kapitalvinster.

I det västerländska samhället har under 1900-talet beskattningen kommit att framträda som ett tidigare okänt medel att med bibehållen marknadsekonomi korrigera dess mindre omtyckta fördelningspolitiska effekter. Beskattningen har också, bl a i Sverige, kraftigt träffat de passiva aktieägarnas inkomster. Dubbelbeskattningen av utdelad aktiebolagsvinst uppehålls fortfarande, äkta makar sambeskattas för icke-arbetsinkomst, vilket innebär en dubbel progressivitet för deras del för bl a aktieutdelningar, aktierna drabbas av såväl förmögenhetsskatt som arvs-skatt på de höga börsvärdena och inte på ett försiktigt beräknat värde som fastigheter. Det har således varit möjligt att med beskattningens hjälp eliminera en stor del av de fördelningspolitiskt icke önskade effekterna av aktieäggande.

Frågan om aktier och privata aktieägare i de stora aktiebolagen behövs återstår. Den kan diskuteras såväl ur placeringssynpunkt som ur finansieringssynpunkt. Ur placeringssynpunkt kan sägas att aktiemarknaden under normala förhållanden erbjuder möjlighet till inflationssäker placering. Funnes inte denna möjlighet skulle trycket på fastighetsmarknaden bli ännu hårdare. I många u-länder med outvecklad aktiemarknad ser man exempel på denna "jordhunger", dvs de som har några medel att placera vill till varje pris förvärva fastigheter och därmed driva upp priserna på dessa. Aktiemarknaden har också visat prov på utvecklingsmöjligheter. Den enda väsentliga och ingalunda betydelselösa förändring som 1975 års aktiebolagslag inneburit i förhållande till 1944 års är att kapitalplaceringarnas behov tillgodosetts genom nya placeringsformer, t ex konvertibla skuldebrev och skuldebrev förenade med optionsrätt till nyteckning.

Ur kapitalplaceringarnas synvinkel skulle situationen dock ändra sig om möjlighet infördes till värdesäkert penningssparande genom indexlån i kombination med real beskattning. Sådana lån skulle ge placeringarna värdesäkring och därjämte den trygghet

som aktiemarknaden inte åstadkommer. Aktiemarknaden kan således sägas vara nödvändig idag ur kapitalplaceringssynpunkt, men goda alternativ till dess funktion i detta avseende synes kunna konstrueras.

Det är istället ur företagets synvinkel som frågan om behovet av aktieägarna främst bör ses. Aktiekapitalet fyller här en mycket speciell funktion genom att verka som "stötdämpare" för företaget. Räcker inte bolagets vinst till kan utdelning underlåtas. Aktieägarna har inte någon på avtal eller lagstiftning grundad rätt att erhålla någon sådan. Råkar bolaget i allvarliga svårigheter, drabbas det egna kapitalet, aktiekapitalet, i första hand. De problem som stora och väletablerade svenska aktiebolag haft under den senaste konjunktur nedgången har understrukt att denna *riskbärande funktion* hos aktiekapitalet inte blott tillhör historien. Tvärtom tillmäts den så stor betydelse att långivarna oftast noggsamt bevakar att bolagets egna kapital inte är för litet.

En verkligt radikal reform av aktiebolagsrätten vore onekligen att ge företaget möjlighet att skilja sig från sina aktieägare. Härmed skulle tanken att företag och aktieägare inte är identiska komma till sitt klaraste uttryck. Konkret skulle det innebära att företaget antingen gavs rätt att inlösa aktierna till en viss bestämd kurs eller ges rätt att förvärva egna aktier eller gavs rätten att vid en bestämd tidpunkt byta ut aktierna mot skuldebrev med fast ränta.

En sådan reform skulle emellertid innebära att man måste finna en annan riskbärare i företaget. Därmed inte sagt att inte andra i företaget intresserade grupper är utsatta för risker, t ex arbetstagarna eller fordringsägarna. Härmed avses att det måste vara någon som betalar den förlust som kan uppstå sedan företagets alla fasta förpliktelser är uppfyllda. Risktagaren måste vara en grupp med starkt intresse i företaget. Någon annan ny sådan grupp än arbetstagarna och möjligen fordringsägarna kan knappast tänkas. Dessa grupper har dock inte visat sig villiga att ikläda sig denna risk av förklarliga skäl. För arbetstagarnas del

skulle det t ex innebära att risken att förlora arbetet kom att förstärkas av risken att också drabbas av betalningsförpliktelser eller löneminskning. Det finns också anledning att tro att för företaget negativa effekter skulle uppkomma om arbetstagarna kunde undandra sig att svara för förlusterna genom att lämna företaget i tid.

Behovet av en risktagare i företaget är således än idag en avgörande motivering till att aktieägarna behövs. Det behovet ändras inte av införandet av indexlån eller andra, till inflation anpassade finansieringsmöjligheter. Det är företagen som behöver aktieägarna, inte aktieägarna som behöver företagen.

Att aktieägarna behövs behöver däremot inte innebära att de principer som den nuvarande aktiebolagslagstiftningen bygger på bör lämnas oförändrade. Aktiebolagslagen ger aktieägarna två typer av rättigheter, dels de ekonomiska, dels de förvaltningsmässiga. Att aktieägarna har ekonomiska rättigheter, dvs rätt till utdelning om sådan lämnas, rätt till visst företräde vid nyemissioner osv, innebär inte nödvändigtvis att de också bör ha rätt att förvalta bolaget.

Att det är ett axiom att ägarna bestämmer, dvs för de stora aktiebolagens del att aktieägarna också är de som nödvändigtvis skall svara för bolagets förvaltning, är en tanke som fått sitt kraftigaste uttryck hos Marx. Denna metafysiska idé har också anammats i starkt antimarxistiska grupper. Det som Marx iakttog var förhållandet att makten i dåtidens företag utövades av dess ägare. Att ägarna kunde utöva makt berodde emellertid på att lagstiftningen gav dem denna befogenhet.

Vill man minska de befintliga ägarnas makt finns det således två möjligheter. Man kan behålla den nuvarande rättsliga kopplingen mellan ägande och makt men överflytta äganderätten till någon annan. Det senaste mer uppmärksammade uttrycket för denna metod i Sverige är Meidnerförslaget till löntagarfonder.⁴

En annan metod är att upplösa kopplingen mellan ägande och makt. För de stora aktiebolagens del innebär det att man skulle överföra ägarnas förvaltningsbefogenheter till någon annan grupp utan att därmed beröva ägarna deras aktier och de med

dem förknippade ekonomiska rättigheterna.

Det är på ett sätt märkligt att denna senare metod inte uppmärksammats mer än den gjort. Tusentals svenska jurister har under årens lopp tagit del av Undéns analys av ägandebegreppets innebörd som ett knippe av olika rättsliga befogenheter som kan inskränkas eller utvidgas med hjälp av lagstiftning.⁵

En annan och mer komplicerad fråga är om det också är *lämpligt* att beröva aktieägarna deras förvaltningsbefogenheter och i så fall i vilken utsträckning. För egen del har jag som nämnts i annat sammanhang gjort mig till tolk för uppfattningen att tiden borde vara mogen för en överflyttning av förvaltningsbefogenheter från aktieägare till arbetstagare, främst av principiella demokratiska skäl.⁶ Denna förändring får dock inte ske på sådant sätt att aktieägarna förlorar förmågan att tillvarata sina ekonomiska intressen. Frågan blir då: *Vilket är det minimiinflytande som är nödvändigt för att aktieägarna skall kunna tillvarata sina intressen?*

Det kan finnas anledning att här först göra en distinktion mellan det individuella och det kollektiva aktieägarintresset. Den enskilde aktieägare som är missnöjd med förhållandena i ett stort, börsnoterat aktiebolag kan lätt dra sig ur sitt engagemang genom att avyttra sina aktier. Det är för hans del ett såväl snabbare som effektivare sätt än att försöka åstadkomma en förändring genom bolagsstämman. Denna metod är dock inte till någon hjälp för alla aktieägare. Ju fler som säljer, desto mer pressas börskursen eller, med andra ord, desto snabbare drabbas aktieägarna av de ekonomiska förluster man befarat på grund av bolagets skötsel och velat undvika. En möjlighet att påverka bolagets skötsel är således nödvändig för att tillvarata det kollektiva aktieägarintresset.

Innan man går vidare och diskuterar hur det kollektiva aktieägarintresset i aktiebolagen skall kunna tillvaratas måste emellertid frågan besvaras om det överhuvudtaget föreligger något samhällsintresse att det kollektiva aktieägarintresset i aktiebolagen bevaras. Även den frågan har olika aspekter.

Först och främst kan naturligtvis konstateras att det av rätts-

säkerhetsskäl är olämpligt att försvaga en viss grups ställning så att den kan löpa risken att drabbas av omfattande ekonomiska förluster. Om samhällsintresset i denna fråga enbart gällde bevakandet av rättssäkerhetsintresset kunde det emellertid tillgodoses genom övergångsbetämmelser, som syftade till att förhindra att reformen medförde ekonomisk skada för de nuvarande ägarna. Skall aktieägarintressets skyddande anses vara en mer bestående samhällelig uppgift måste det kontinuerligt fylla en viktig samhällelig funktion. Och, får man tillägga, en funktion som inte uppfylls ändå. Det har tidigare hävdats i denna uppsats att företagen har behov av den riskfunktion som aktieägarna fyller. Om arbetstagarna fick hela bestämmanderätten i de stora aktiebolagen, skulle de normalt vara medvetna om betydelsen av denna riskfunktion. Tanken ligger nära till hands att de då skulle vara angelägna att behandla aktieägarna väl, på samma sätt som t ex kunder och leverantörer. Om så vore fallet skulle det inte vara nödvändigt att tillgodose det kollektiva aktieägarintresset med aktiebolagsrättsliga medel.

Det föreligger emellertid en väsentlig skillnad mellan aktieägarnas position och kundernas och leverantörernas. De senare har möjlighet att dra sig ur sina förbindelser med företaget. Kunderna kan helt enkelt sluta köpa dess produkter. Enligt en grundläggande aktiebolagsrättslig princip har emellertid inte aktieägarna denna möjlighet. Aktiekapitalet är bundet i den meningen att det inte kan tas ut ur bolaget. En aktie kan överlåtas. Det innebär emellertid endast att en annan aktieägare kommer i stället. Bolaget har dock full säkerhet vad beträffar dess bestående möjlighet att förfoga över tillgångar, motsvarande det en gång inbetalda beloppet. Denna egenskap hos aktiebolaget har t o m ansetts så fundamental att man inte brukar beteckna ett företag, som saknar fast kapital, som aktiebolag.⁷

Endast om aktieägarna fick möjlighet att också utträda ur bolaget skulle de ha en med t ex bolagets kunder jämförbar ställning. Infördes en sådan möjlighet låg det nära till hands att organiserade företrädare för aktieägarna förde kollektiva förhandlingar med bolaget på samma sätt som arbetstagarna. Det

finns all anledning att anta att aktieägarna i en sådan situation vid kollektiva förhandlingar skulle kunna tillvarata sina ekonomiska intressen. Något ytterligare lagskydd för aktieägarintresset skulle knappast vara behövt.

Även om en utträdesrätt skulle ge aktieägarna en med andra intressenter mer likvärdig ställning, måste idén dock avvisas med hänsyn till önskemålet om att inte försvåra företagsamhetens villkor. Till alla andra bestående ovisshetsfaktorer skulle då också komma den att företagen inte kunde veta om det fortsättningsvis kunde förfoga över tillgångar motsvarande dess eget kapital, med de återverkningar det skulle få även på kreditgivarnas inställning.

Bundenheten hos aktiekapitalet medför således att arbetstägarna endast har ett direkt intresse av att tillgodose aktieägarnas intressen i de fall där bolaget avser att göra nyemission. I så fall medför ju god behandling av aktieägarna högre börskurser, vilket i sin tur medför bättre emissionsvillkor. Nyemissionsfallet är visserligen ingalunda intresselöst, men den omfattning nyemissionerna haft i förhållande till självfinansieringen som finansieringskälla under efterkrigstiden i Sverige gör det osäkert att detta argument enbart förmår skydda aktieägarnas ekonomiska intressen.

Aktieägarnas grundläggande intresse är att åstadkomma maximal avkastning på sitt satsade kapital. Frågan om det är ett samhällsligt intresse att kontinuerligt skydda aktieägarintresset beror således på om man anser det vara ett samhällsintresse att aktieägarna lyckas realisera denna önskan i så stor utsträckning som möjligt. För egen del har jag i denna uppsats redan sagt att jag anser att detta intresse är för begränsat för att helt få styra de stora aktiebolagens uppträdande. Företagsledningen bör därför inte enbart vara ansvarig inför aktieägarna. Aktieägarnas intresse är dock inte samhällsskadligt utan tvärtom *ett* av de intressen som är så väsentliga att de särskilt bör rättsligt skyddas. Genom att aktieägarna söker maximal avkastning tvingas bolagen se till att det i dem investerade kapitalet får en så god avkastning som möjligt. Aktieägarna tillvaratar således samhällsintresset av den

ekonomiskt mest effektiva skötseln av en betydande del av samhällets produktivt investerade kapital.

I Västtyskland har man slagit in på vägen att förstärka arbetstagarinflytandet genom att i de större företagen (Kapitalgesellschaften) ge arbetstagarna samma antal ledamöter som aktieägarna i Aufsichtsrat. Aufsichtsrat är ett organ som fattar vissa större och viktigare beslut och dessutom utnämner den grupp av heltidsarbetande företagsledning (Vorstand), som företräder företaget utåt och dagligen leder företaget. Det västtyska systemet har också tagits upp av EG i dess förslag till statuter för Europabolaget.⁸

Det västtyska systemet medför ur arbetstagersynpunkt fördelen av ett medbestämmande på de viktigaste besluten inom företaget, bl a det allra viktigaste, utseendet av företagsledningen. Det förhindrar också en dubbelroll för fackföreningsrörelsen eftersom facket i de dagliga förhandlingarna har Vorstand som motpart, där arbetstagarna således inte är företrädde. I Aufsichtsrat kan det sägas att den paritetiska (likvärdiga) sammansättningen innebär att det råder ett slags förhandlingssituation mellan arbetstagare och aktieägare. I detta avseende medför den paritetiska sammansättningen av detta organ att samma faktiska situation föreligger som man velat åstadkomma med den svenska medbestämmandelagen, dvs förhandlingar mellan arbetsgivare och arbetstagare i företagsledningsfrågor. Det västtyska systemet medför dock inte de aktiebolagsrättsliga komplikationer som ett synnerligen långtgående kollektivavtal om företagsledningsfrågor möjligen kan ge i Sverige.

Ses den paritetiska representationen ur aktieägarsynpunkt finns det skäl att anta att det är just den som utgör den sökta minimipunkten för aktieägarnas förvaltningsbefogenheter, som ändå möjliggör att det kollektiva aktieägarintresset kan tillvaratas. En paritetisk representation tvingar fram ömsesidigt hänsynstagande och förhandlingslösningar. Ingen part kan genomtrumfa sin vilja.

Paritetstanken innebär således att arbetstagare och aktieägare skall ha en likvärdig ställning. Det är däremot inte någon genväg

till ett fullständigt övertagande av aktiebolagen från arbetstagar-
nas sida. Eftersom val av aktieägarrepresentanter i styrelsen
avgörs genom majoritetsval på bolagsstämma kan således inte
arbetstagarna genom att förvärva en minoritetspost av bolagets
aktier mot de andra aktieägarnas vilja bli representerade i styrel-
sen som aktieägarföreträdare. Hade det varit möjligt, hade
arbetstagarna kunnat erhålla majoritet i styrelsen för aktiebolag
med paritetiskt sammansatta styrelser endast genom att förvär-
va en minoritetspost av aktiekapitalet. Majoritetsvalsprincipen
medför att arbetstagarna inte får majoritet i styrelsen förrän de
förvärvat majoriteten av aktierna. I den situationen hade de
även utan paritetsrepresentation kunnat tillsätta majoriteten av
styrelsens platser.

Införandet av paritetsrepresentation medför dock en försvag-
ning av aktieägarnas ställning. Det finns därför anledning att
uppmärksamma möjligheten att genom andra lagändringar kom-
pensera detta, t ex genom föreskrifter om viss minimiutdelning,
eventuellt en viss kvotdel av vinsten. Viktigast torde emellertid
vara en skattereform enligt det mönster som nu införs i allt fler
västeuropeiska stater, bl a Frankrike, Västtyskland och Storbri-
tannien och vars innebörd är att den ekonomiska dubbelbeskatt-
ningen av aktieutdelningarna helt eller delvis elimineras. Här-
igenom skulle skattesystemet få en mer utdelningsbefrämjande
karaktär.

En förstärkning av arbetstagarinflytandet genom införandet
av paritetsrepresentation förhindrar inte att arbetstagare kan
vara aktieägare, individuellt eller kollektivt genom olika slags
fonder. Om fonderna inte är företagsanknutna kommer deras
uppgift att bli att förvalta arbetstagarernas kapital. Deras grund-
läggande intresse blir då detsamma som andra kapitalförvalta-
res: en så god förvaltning av huvudmännens medel som möjligt.

Noter

¹ I mitt arbete *Arbetstagare och aktieägare i aktiebolagsstyrel-
ser* (1978) har jag diskuterat skälen för och emot införandet av
en likvärdig representation av arbetstagare och aktieägare i de

stora aktiebolagens styrelser (paritetsrepresentation) i Sverige mot bakgrund av utländsk debatt och utländska, främst västtyska erfarenheter. I boken förespråkar jag av demokratisk-principiella skäl en sådan lösning även för svenskt vidkommande om vissa bestämda förutsättningar är uppfyllda. I denna uppsats behandlar jag endast en aspekt, nämligen hur aktieägarnas ställning påverkas. Vidare utvecklar jag inte här de juridisk-tekniska och andra förutsättningar, som enligt min mening måste vara uppfyllda, för att ett införande av paritetsrepresentation inte skall leda till risker av olika slag för effektiviteten i företagens beslutfattande, marknadsekonomin och fackföreningsrörelsen. Jag hänvisar istället till framställningen i boken.

² En kortfattad historik över aktiebolagslagstiftningen i Sverige ges i aktiebolagsutredningens betänkande *Förslag till aktiebolagslag m m* (SOU 1971:16) s 81 ff.

³ Ett förslag till en ny företagsform, särskilt lämpad för mindre företag, framläggs av 1974 års bolagskommitté, i delbetänkandet *Andelsbolagslag* (SOU 1978:66).

⁴ Se R Meidner i samarbete med A Hedborg och G Fond, *Löntagarfonder* (1975) och samma författare, *Kollektiv kapitalbildning genom löntagarfonder* (1976).

⁵ Ö Undén, *Svensk sakrätt. Lös egendom I.1*, tredje upplagan (1955) s 68 ff.

⁶ Se not 1.

⁷ K Rodhe, *Aktiebolagsrätt. Enligt 1975 års aktiebolagslag*, åttonde upplagan (1976) s 6.

⁸ Aufsichtsrats ställning i den västtyska strukturen av bolagsorgan behandlas ingående i *Arbetstagare och aktieägare i aktiebolagsstyrelser* s 43 ff.

När det gäller de företag vars styrelsesammansättning regleras av 1976 års Mitbestimmungsgesetz bör det emellertid observeras att sammansättningen inte är fullt paritetisk även om aktieägare och arbetstagare har lika många styrelseledamöter, eftersom den aktieägarvalda ordföranden ytterst har utslagsröst. I kol- och stålföretagen, som följer den s k Montan-Mitbestimmungsgesetz, är emellertid de båda parterna fullt jämbördigt

representerade eftersom en eventuell utslagsröst där fälls av en gemensamt vald, oberoende ledamot.

Ingemar Ståhl

Ägarformer och företagsbeteende i den svenska blandekonomin

Huvudsyftet med denna uppsats är att visa att svensk ekonomi idag innehåller en mångfald av företagstyper. I diskussionen om ägarmakt och företagsformer är det viktigt att hålla i minnet att det vid sidan av de vinstmaximerande privata företagen finns olika former av offentliga företag och förvaltningar samt såväl producent- som konsumentkooperativa företag. Tyvärr är våra kunskaper om dessa "alternativa" företagsformer ganska begränsade, och vi nationalekonomer kan också med viss rätt anklaga oss själva för att i undervisning och forskning inte tillräckligt beakta andra lösningar än det traditionellt privatägda företaget. Dessa är givetvis mycket viktiga och kan i viss mån sägas utgöra ryggraden i näringslivet. Totalt utgör emellertid gruppen *börsnoterade företag* på A-listan och fondhandlarlistan inte mer än omkring 130 koncerner. Om vi räknar bort de rena investmentbolagen och dotterbolag som är börsnoterade samtidigt som moderbolaget kommer vi ner mot drygt 100 företagsgrupper, som svarar mot den traditionella bilden av vinstmaximerande företag med ett relativt spritt privat aktieäggande.

Bland dessa 100 företag finns de stora privata industrikoncernerna – Volvo, LM Ericsson, Asea, SCA, Sandvik och Astra för att nämna några exempel – med stor betydelse för landets export. Men listan upptar också många betydligt mindre företag med ett aktiekapital understigande 20 miljoner kronor, exempelvis Eldon och Upsala-Ekeby. De börsnoterade företagen omfattar också de privata affärsbankerna, en del handelsföretag (NK, Hennes & Mauritz, Bröderna Edstrand och MEA), två privata försäkringsbolag samt två byggföretag och två rena elkraftföretag. Därtill kommer ett växande antal företag huvudsakligen inriktade på förvaltning av kontorsfastigheter.

Det är alltså en förhållandevis blandad kompott av företag vad beträffar produktionsinriktningen men i en diskussion om ägande och företagsformer kan de betraktas som en relativt homogen grupp. Det gemensamma är därvid att företagets aktier dagligen noteras på en börs och därmed kan överföras mellan olika ägare. Företagen uppfyller vissa minimikrav när det gäller spridningen av aktierna, även om man i många fall kan finna dominerande ägare. Redovisningarna är förhållandevis lättillgängliga och kommenteras regelbundet på tidningarnas handelssidor. En aktieägare som är missnöjd kan antingen uttrycka sitt missnöje vid bolagsstämman (och försöka påverka företagsledningens sammansättning) eller sälja sitt innehav över börsen till någon som har lägre avkastningskrav, större tilltro till företaget eller större möjligheter att påverka företagets policy.

För dessa företag är det naturligt att utgå från att *aktieägarnas* mål är att företaget skall vara vinstmaximerande. Ägaren kan öka sin egen förmögenhet och välfärd genom att företagets aktier får ett högt marknadsvärde. Ett sådant vinstmaximeringsmål hos aktieägare kan på olika sätt modifieras inom företaget genom att andra intressentgrupper har andra mål. Men om företaget inte uppfyller rimliga krav på vinster kommer aktievärdet att sjunka och placerarintresset i motsvarande mån att avta. Det finns därför en stark naturlig koppling mellan börsnoteringen och vinstmålet, åtminstone så länge aktieplaceringarna för sin egen välfärd är beroende av hög avkastning och höga börsvärden.

Till gruppen av "naturligt" vinstmaximerande företag får också föras den antalsmässigt mycket större gruppen av företag som är ägda av ett färre antal personer ("familjeföretag" eller "fåmansbolag") som främst är intresserade av avkastning och förmögenhetsvärden. Detta är naturligtvis en ännu mer blandad grupp. I ena änden av spektrum har vi stora familjeägda och ej börsnoterade företag som Axel Johnson-, Rausing- eller Bonnier-grupperna. Vi har ett mycket stort antal halvstora och små familjeföretag som drivs i aktiebolagsform. I andra änden återfinns vi hundratusentals bönder, hantverkare, privata fastighetsägare, detaljhandlare m fl som är rörelsedrivande men utan

eller endast med några få anställda. Gemensamt för denna grupp är att ägarfunktionerna och ledningsfunktionen är mycket starkt kopplade till varandra, oftast i en direkt personalunion.

I en komplett lista över de vinstmaximerande företagen skall vi också ta in *utländskt ägda företag* med egen verksamhet i landet. De utgör dock en förhållandevis begränsad grupp. De största företagen vad avser sysselsättning i Sverige är ett antal företag med anknytning till elektronikindustrin: Philips, IBM och Siemens. Tillsammans sysselsätter dessa tre företag dock ej mer än 12 000 personer. Störst vad beträffar omsättningen är dotterbolagen till de internationella oljeföretagen. Därtill kommer även ett antal företag i livsmedelsbranschen. Det begränsade utländska ägandet markeras dock av att bland de 200 största företagen (vad avser omsättningen) på Veckans affärers lista för 1977 är endast ca 25 utlandsägda. Högsta placering – nr 35 – nås av Svenska Esso.

Utgångspunkten för den kategoriindelning jag här gör är inte den juridiska företagsformen – företagen kan vara organiserade som aktiebolag, handelsbolag eller enskild rörelse – utan att man förhållandevis enkelt kan finna en koppling mellan ägarnas intresse och företagets mål. De grupper som vi beskrev ovan skulle således ganska väl stämma in på läroboksmodellens vinstmaximerande företag, även om det finns starka skäl att särbehandla det "öppna" börsnoterade företaget från det "slutna" familjeägda företaget (Ståhl 1976, Manne 1967).

Denna uppsats vill emellertid visa att modellen för det vinstmaximerande företaget med ett bakomliggande privat förmögenhetsintresse i själva verket inte är så dominerande i den svenska ekonomin som den allmänna debatten lätt ger ett intryck av.

Offentligägda förvaltningar och företag

Ett första och kvantitativt mycket stort undantag är *den offentliga tjänsteproduktionen i olika typer av förvaltningar*. (Även om terminologin inte är fullt accepterad kan det vara lämpligt att skilja mellan å ena sidan *tjänsteproducerande förvaltningar*, som sjukhus, skolor, regementen, barnstugor, och å andra sidan

kontrollerande myndigheter som naturvårdsverk, socialstyrelse, skolöverstyrelse). Dessa förvaltningar producerar idag tjänster som uppgår till ungefär en tredjedel av den totala konsumtionen och sysselsätter drygt en miljon personer (av totalt fyra miljoner sysselsatta). Karakteristiskt för den offentliga tjänsteproduktionen är att tjänsterna tillhandahålls medborgarna till nolltaxa eller starkt subventionerade priser, samtidigt som kostnaderna finansieras med skatter. Vanliga företagsekonomiska spelregler kan givetvis inte gälla för denna typ av produktion.

Det finns inga intäkter som materialiseras i ett betalningsflöde – på sin höjd kan vi med ytterligt sofistikerade ekonomiska analysmetoder söka kvantifiera nyttan av producerade tjänster inom vägväsende, sjukvård, utbildning etc. Istället bestäms verksamhetens omfattning i en budgetprocess med taktiska och strategiska spel mellan förvaltningar och politiker – ett spel som har få drag gemensamma med marknadens prisbildning.

Under senare år har ekonomernas intresse för resursanvändningen inom denna förvaltningssektor påtagligt ökat. En grupp ekonomer har närmast sett förvaltningarna som organ som söker maximera något slags samhällsekonomisk vinst (Bohm 1974). Andra ekonomer har haft en något mer desillusionerad syn och sett resursfördelningen som ett spel där politikerna strävar efter att maximera sitt partis röster och förvaltningarna har en inbyggd drivkraft att öka sin egen omfattning (Tullock 1976, Ståhl 1977).

Det bör också betonas att den helt dominerande delen av den skattefinansierade offentliga tjänsteproduktionen avser produktion av privata nyttigheter, exempelvis sjukvård, som med andra finansierings- eller organisationsformer mycket väl skulle kunna produceras direkt för en marknad med prisbildning (SNS Konjunkturråd 1978/79, Ståhl 1978). En mycket liten andel utgörs av rent "kollektiva" nyttigheter, dvs sådana tjänster där privata marknader är mycket svåra att etablera (försvar, delar av rättsväsendet).

Men den i detta sammanhang intressanta slutsatsen är att den skattefinansierade förvaltningen som tillhandahåller (tilldelar el-

ler ransonerar) tjänster till nolltaxa med en politisk-administrativ beslutprocess uppfattas som den "naturliga" företagsformen av drygt en fjärdedel av landets sysselsatta. Det är dessutom fråga om en snabbt växande sektor.

Den offentliga tjänsteproduktionen kan betraktas som motpolen till det vinstmaximerande privatägda företaget. Men det finns en lång rad mellanformer.

Den andra gruppen av icke vinstmaximerande företag som skall behandlas utgörs av de *allmännyttiga bostadsföretagen*. Det är fråga om företag som förvaltar en mycket betydande del av den samlade realkapitalmängden i samhället. Det allmännyttiga bostadskapitalet kan beräknas vara av storleksordningen 125 miljarder kronor, dvs ungefär samma som det totala fysiska kapitalet inom tillverkningsindustrin. Företagen strävar inte efter att maximera vinsten utan är ålagda att tillhandahålla bostäder till självkostnadshyror, i praktiken bestämda så att löpande drift- och kapitalutgifter skall täckas. Företagen är ägda av kommunerna och organiserade antingen som stiftelser eller aktieföretag. Det egna kapitalet är ytterligt begränsat – normalt endast 1 procent av det förvaltade bostadskapitalet. Den låga soliditeten har också gjort företagen extremt känsliga för temporära uthyrningssvårigheter. Under flera år under 1970-talet fick således kommuner och stat i olika former tillskjuta medel för att förhindra konkurser (som i sista hand hade drabbat staten som långgivare och kommunen som borgenstecknare).

Det saknas utförligare analyser av vilka primära mål dessa allmännyttiga bostadsföretag kan anses ha. Ett intresse, nära knutet till den politiska beslutprocessen, är att söka nå så låga hyror som möjligt. Ett annat intresse, som delvis kommer i konflikt med målet låga hyror, är att öka företagets marknadsandelar. I viss mån kan konflikten mellan dessa intressen lösas genom tillskott av skattemedel. Effektiv kapitalförvaltning och vinstmaximering förefaller dock vara mycket avlägsna mål.

En tredje grupp är olika slag av *affärsverk* som med monopolställning producerar olika tjänster. På den statliga sidan finns SJ, postverket, televerket och luftfartsverket. Apoteksbolaget

kan föras hit, även om det formellt drivs i bolagsform. På den kommunala sidan har vi elverk, vattenverk, hamnar och lokal trafikförsörjning. Med tanke på företagens legalt reglerade monopolposition är det också naturligt att man direkt förbjöd företagen att vara vinstmaximerande. Ett vinstmaximerande televerk utan konkurrens skulle självklart begränsa utbudet och höja priset. I stället har företagen främst blivit *självkostnadsföretag* med priser bestämda av vissa fixerade avkastningskrav på det disponerade finansiella kapitalet. För ett vinstmaximerande företag som arbetar i en konkurrensmarknad med marknadsbestämda priser blir kapitalavkastningen bestämd som en restpost. För självkostnadsföretagen gäller den omvända principen att man först bestämmer kapitalavkastningen och därefter beräknar fram priset.

Det finns en omfattande litteratur om vad som borde vara korrekta ekonomiska beteenderegler för denna typ av offentliga monopolföretag (Turvey 1968). Karakteristiskt för verksamheten är att de genomsnittliga kostnaderna är högre än gränskostnaderna. SJs produktion av resor är ett sådant exempel. Den ytterligare kostnad (gränskostnad) en passagerare orsakar när banor och tåg redan finns är negligierbar, åtminstone under lågtrafik. Ett effektivt resursutnyttjande skulle kräva att priserna sattes efter gränskostnaderna. En sådan prissättning skulle dock fordra att de fasta kostnaderna finansierades antingen med skatter eller med olika slag av "abonnemangavgifter". Tyvärr saknar vi dock fortfarande empiriska studier av hur företagen faktiskt fungerar, vilka investeringskriterier som används och vilka drivkrafter som styr tillväxt och investeringsbeslut.

En mycket stor del av det samlade realkapitalet i ekonomin förvaltas av dessa företag. En grov uppskattning anger att det fysiska kapitalet rör sig om ca 80 miljarder kronor, att jämföras med den samlade tillverkningsindustrins 140 miljarder kronor.

Genom frånvaron av konkurrens och därmed marknadsbestämda priser och jämförelseföretag är det också mycket svårt att bedöma den ekonomiska effektiviteten i dessa företag. Problemen kompliceras ytterligare av att företagens produktions-

och prispolitik tidvis blir föremål för direkta politiska ingripanden.

I gruppen har inte inräknats Statens Vattenfallsverk, som intar något av en mellanställning. Företaget producerar ca 45 procent av elkraften i landet och har därmed en betydande konkurrens från privata eller kommunala kraftproducenter. Även om företaget således inte behärskar prispolitiken som en monopolist finns dock vissa problem när det gäller de ekonomiska kriterierna för dess verksamhet: överskott utöver vissa kvarhållna avskrivningsmedel skall levereras in till statskassan. Från staten erhålls sedan medel för resterande finansiering av investeringarna. Det sker ingen reguljär kreditprövning genom traditionella kapitalmarknadsinstitutioner. Ingen – annat än ytterligt indirekt – har någon omedelbar fördel av en hög kapitalavkastning inom företaget. Den politisk-administrativa budgetprocessen har liksom för de kommunala bostadsföretagen och affärsverken med monopolsituation ersatt marknadens kreditprövning och det privata företags drivkrafter vad avser hög vinst. För Vattenfall och en del av de tekniska affärsverken kanske man kan räkna med ett starkt inslag av teknisk professionalism som styrande, åtminstone så länge verksamheten inte kräver stora förlusttäckningsbidrag eller sysselsättningen är hotad.

Typiskt för alla de här berörda icke vinstmaximerande företagen – inklusive förvaltningarna – är att boksluten och de ekonomiska resultatredovisningarna ägnas mycket liten uppmärksamhet i massmedia. Det är ytterligt sällan man får se en kvalificerad börskommentator analysera ett kommunalt bostadsföretags bokslut. Inte ens i de politiska församlingarna är uppmärksamheten särskilt stor. För stora delar av förvaltningen gäller att ekonomiska bokslut endast har en rent kameral funktion. Vattenfalls i sig helt förstklassiga årsredovisning presenteras aldrig för den riksdag som fattar de avgörande besluten om finansiering och verksamhetsinriktning.

En fjärde grupp är de *statliga företag som arbetar på effektivt fungerande marknader*, ofta med internationell konkurrens. Hit hör stora delar av Statsföretagsgruppen, bl a LKAB, ASSI,

Kabi, Tobaksbolaget samt ett antal textilföretag. Den statliga konkurrensutsatta företagsgruppen har under de senaste åren utvidgats till ett dominerande inflytande över handelsstålindustrin och varvsindustrin. Det är viktigt att komma ihåg att det statliga engagemanget och expansionen främst motiveras av sysselsättningskäl. Den gamla doktrinen att staten/"samhället" skulle äga vinstgivande naturresurser är knappast relevant i ett läge där LKAB har svårigheter att täcka sina rörliga kostnader och Domänverkets rotnetton i Norrbotten i vissa fall är negativa.

Vinstmaximering i samma mening som för ett privat företag kan inte utgöra någon starkare drivkraft för dessa företag. De saknar en ägare som direkt kan tillgodogöra sig vinsterna i form av en högre personlig standard. I den politiska processen kommer möjligheterna att ge sysselsättning alltid att väga tungt. Vad vi har sett under senare år är ett antal konflikter mellan företagsledningarna som har haft betydande effektivitets- och lönsamhetskrav – kanske helt enkelt bestämda av rent professionella skäl – och lokala politiker och fackföreningar som strävat efter sysselsättningsmaximering. Denna typ av konflikt föreligger säkert även i många privata företag men i dessa tvingas en effektivitetsorienterad lösning fram, dels genom att ett förbrukat egenkapital obönhörligt leder till konkurs (om inte staten träder in som räddande ängel), dels genom att kreditmarknadsinstitutionerna inte ger finansiering till uppenbart olönsamma projekt. Ägarrollen med dess drivkrafter leder också till att företagsledningarna, som inte tillräckligt hårt driver lönsamhets- och effektivitetskrav, kommer att ersättas.

Dessa motverkande mekanismer saknas i hög grad i den statliga konkurrensutsatta företagsgruppen. Staten uppträder som en ägare med obegränsat betalningsansvar. De anställda är också väljare. Under Statsföretags tidigare verksamhetsår (fram till 1975) föreföll det som om gruppen i stort sett följde de marknadsekonomiska spelreglerna – möjligen med undantag för Stålverk 80-affären där dock Statsföretags ledning först efter ett viss motstånd böjde sig för den politiska ledningen. Under de

följande krisåren har spelreglerna systematiskt ändrats: för varven, tekoföretagen, stålindustrin och LKAB är en given sysselsättning ett primärt mål och förlusttäckningen får anpassas till detta mål. Huvuddelen av finansieringen av nya investeringar har skett över den statliga budgeten (eller med statliga kreditgarantier) utan någon prövning i reguljära kapitalmarknadsinstitut. Det förefaller som om företagsledningarnas oberoende och möjligheter att driva effektivitetskraven i hög grad sammanhänger med om företaget är lönsamt eller ej. Vid förluster eller vid hotad sysselsättning kommer företagen in i en politisk beslutprocess med andra dominerande mål. Genom statens i praktiken nästan obegränsade finansieringsmöjligheter kommer företagen att arbeta med "öppna budgetramar": företagen kan inte gå i konkurs, och förluster kommer alltid att täckas. (Detta påverkar naturligtvis regelsystemet med konsekvenser även för andra företag, som får sin konkurrensposition försvagad och kan ställa krav på subventioner.)

Utvecklingen inom de kommunala företagen (främst bostadsföretagen) och de statliga krisföretagen under senare år aktualiserar i hög grad frågan om hur det offentliga ägaransvar skall kunna begränsas så att företagens ledningar och anställda inte har tillgång till uppåt obegränsad skattefinansiering. Dessutom måste företagen på något sätt ges ett sådant oberoende att effektivitetshänsyn kan drivas hårdare och att företagen inte blir brickor i röstvärningsspelet. Personligen anser jag att innovationer på detta område idag är mer angelägna än att konstruera olika löntagarfondsförslag eller ändrade regler för börsbolagen. En huvudinvändning mot just löntagarägda företag är också att dessa företag utan förändringar av de politiska spelreglerna alltför lätt kan eftersätta effektivitetshänsyn i förhoppningar om att politikerna skall klara förluster för att "rädda sysselsättningen".

Det till aktiekapitalet begränsade ägaransvaret spelar i själva verket en utomordentligt viktig roll: förluster som eliminerar egenkapitalet hotar företagets existens. Långsiktig trygghet för företagsledningar och anställda kan i det rent privatkapitalistiska företaget endast uppnås genom en hög soliditet. Men hög

soliditet kan endast uppnås genom tillfredsställande vinster och fortsatt goda vinstutsikter, som innebär att aktieägarna hellre vill ha kvar sitt kapital i företaget än att ta ut vinsterna som utdelning. Det är en intrikat men central mekanism i marknadsökonomi, som riskerar att sättas ur spel av de senaste årens krisföretagspolitik och skattefinansierade förlusttäckningar.

En enkel konstitutionell regel, som bl a föreslogs i Stålverk 80-debatten (Ruist m fl 1975) och nyligen i en rapport från OECD kring ett regelsystem för industripolitiken (OECD 1978), är att statlig eller kommunal finansiering endast är tillåten om det samtidigt är möjligt att åstadkomma en partiell finansiering på likartade villkor från privata källor. Med en sådan regel uppnås automatiskt en reguljär lönsamhetsprövning. Regelen utesluter inte heller att staten kan ge temporära men väl avgränsade direkta sysselsättningsstöd.

Konsument- och producentkooperation

Konsument- och producentkooperativa företag återfinns inom detaljhandeln (Konsum) och olje- och drivmedelsdistribution (OK) på den konsumentkooperativa sidan samt i livsmedelsproduktion och skogsindustri på den producentkooperativa sidan. Man kan till den kooperativa företagssektorn även föräsk ömsesidiga försäkringsbolag (Trygg-Hansa och Folksam) som arbetar utan vinstintresse och där eventuellt överskott tillförs försäkringstagarna. På banksidan finns också föreningsbankerna, vilkas överskott fördelas mellan låntagarna (på senare år i vissa fall även mellan långivarna).

Tankegången bakom dessa företag är att medlemmar för att köpa eller sälja vissa produkter bildar en ekonomisk förening. Var och en bidrar med en begränsad andel, och alla medlemmar har lika rösträtt. Normalt tillämpas en majoritetsregel som dock i vissa fall kan skärpas. Medlemmarnas intresse är inte knutet till att få maximal avkastning på eget insatt kapital utan att få så låga priser som möjligt (konsumentkooperationen) eller så höga priser som möjligt (producentkooperationen). Överskott kommer således på ett helt naturligt sätt att fördelas i form av

återbäring som inom Konsum eller som efterlikvid på levererat virke som inom skogsägarföretagen.

Med denna konstruktion kommer försörjningen med egenkapital alltid att vara en kritisk fråga, något som på senare tid dramatiskt illustrerats av skogsägarföretagen. Eftersom medlemmarna i princip har lika andelar och lika rösträtt finns inget intresse att låta ett överskott stå kvar inom företaget. En skogsägare som levererar mycket virke, eller en storköpare hos Konsum, skulle därmed göra en förlust och ställer självfallet kravet på hög efterlikvid eller hög återbäring (som beräknas i proportion till försäljningar eller köp) för att få ut "sin" rättmätiga andel av överskottet. Egenkapitalförsörjningen har därför i hög grad fått kompletteras med olika former av oprioriterade medlemslån. Företagsledningarna tvingas också till en delikat balansakt: genom att sänka efterlikvid eller återbäring kan de öka soliditeten men löper samtidigt risken att förlora köp- eller säljtrohet hos medlemmarna.

De kooperativa företagen har andra beteenderegler än traditionellt privata vinstmaximerande företag. I princip kan man räkna med en viss återhållsamhet i expansionen. Även om expansion leder till ett ökat *totalt* överskott skall detta överskott delas lika mellan köp/leveranser före expansionen och köp/leveranser efter expansionen. Det genomsnittliga överskottet – som är viktigt för köp/säljtrohet – kan således genom en expansion komma att sjunka. Detta kan vara en förklaring till att Konsum relativt hårt genomfört butiksnedläggningar. Även om de nedlagda butikerna täckt sina kostnader, skulle fortsatt drift lett till uttunning av återbäringen. Det är emellertid möjligt att sådana tendenser på den producentkooperativa jordbrukssidan motverkats av ambitioner att nå monopolställning.

Det är förvånande hur få empiriska och teoretiska analyser som gjorts av de kooperativa företagens beteende med tanke på den stora roll de spelar i den svenska ekonomin. Av de fjorton skogskoncernerna i landet är nio privata börsnoterade företag, tre skogsägarföretag samt två statliga eller konsumentkooperativa. Inom mejerier och slakterinäringen har producentkoopera-

tionen i det närmaste monopol. I detaljdistributionen har KF en marknadsandel kring 25 procent. ICA-rörelsen har också starka kooperativa inslag med detaljhandlare som ägare av grossistledet.

Inte minst med tanke på diskussionen om löntagarägda företag borde intresset vara större. Löntagarföretag kan ses som kooperativa företag där leverantörerna av en produktionsfaktor – arbete – också är "ägare" till företaget.¹ Analogin till skogsägarnas industriföretag borde vara ganska omedelbar. I dessa företag är man mer intresserad av höga virkespriser (eller höga efterlikvider) än av hög avkastning på egenkapitalet. Många av de problem vi idag ser inom producentkooperationen – bristen på egenkapital inom skogsindustrin, monopolsträvandena inom livsmedelsförädlingen (mejerier, slakterier etc) – förefaller från en teoretisk utgångspunkt också kunna bli problem i löntagarägda företag. Det är också för denna grupp av företag som man kanske haft den utförligaste teoretiska analysen av tendensen att underexpandera för att inte tunna ut överskotten för de redan existerande medlemmarna (Meade 1970, Vanek 1970, Södersten 1976).

Företagsformer på kreditmarknaden

Den svenska kreditmarknaden utgör ett gott exempel på hur alla de olika företags- och ägarformerna förekommer starkt blandade. Vid sidan av de privatägda, börsnoterade affärsbankerna finns sparbanker, föreningsbanker och ett antal statliga institutioner. Sparbankerna utgör en speciellt intressant grupp genom att de saknar ägare och har som primärt syfte att främja sparsamhet. Försörjningen med egenkapital måste ske genom vinstavsättningar, och den mycket begränsade vinstutdelning som

¹ För undvikande av missförstånd måste det understrykas att aktieägarna i ett privat företag *inte* äger kapitalet. Det fysiska kapitalet ägs av företaget. Aktieägarna har en finansiell fordran på företaget, vars avkastning bestäms av vinsten. Genom aktiekontraktets öppna karaktär måste aktieägarna garanteras ett större mått av insyn och inflytande än vad som gäller för övriga fordringsägare med garanterad ränteavkastning och med en amorteringsplan för lånen (Ståhl 1976).

sker riktas till helt allmännyttiga ändamål. Kontrollen utövas genom huvudmän utsedda av kommunala politiska församlingar. Intressant är dock att notera att sparbankerna i allt väsentligt upprätthållit kravet på intern fondering för egenkapitalet, även om detta medfört kanske en lägre tillväxt. Till detta pris har de också fått ett visst politiskt oberoende.

Föreningsbankerna, som har nära anknytning till jordbrukskooperationen, bör ses som kooperativa banker.

På den statliga sidan finns PKbanken, som i storlek är likvärdig med var och en av de två stora privata bankerna S-E-Banken och Handelsbanken. En hygglig lönsamhetsutveckling har gett PKbanken ett betydande oberoende. Banken följer de allmänna spelreglerna för affärsbankerna, och det är egentligen inte möjligt att direkt identifiera ett politiskt ägarintresse.

En intressant mellanform mellan kooperativa och statliga företag utgör de olika hypoteksbankerna för fastighetskrediter inom jordbruk och bostadsförvaltning. I dessa har staten tillskjutit en grundfond motsvarande det ursprungliga egenkapitalet. Låntagarna är i sin tur organiserade i lokala föreningar och står solidariskt i förhållande till sina lånebelopp för de skulder som föreningen har. Upplåning sker genom obligationsemissioner, och verksamheten skall drivas utan vinstsyfte.

Därutöver finns ett antal halvstatliga specialkreditinstitut. Även i dessa – exempelvis Industrikredit – har staten tillskjutit (delar av) egenkapitalet. Även om upplåning sker i marknaden, föreligger statliga garantier.

Klarare politiska motiv och inslag föreligger i Investeringsbanken. Även för detta institut gäller att staten tillskjutit egenkapitalet (genom skattefinansiering) samt att banken i övrigt lånar upp på den reguljära kreditmarknaden för att sedan låna ut. Under senare år har Investeringsbanken mer direkt blivit ett instrument inom industripolitiken genom att fungera som en kanal genom vilken industripolitiska lån kan förmedlas.

Sedan sin tillkomst har AP-fonderna fått en växande betydelse för svensk kreditmarknad. I och med att ett politiskt beslut fattades om att tjänstepensioneringen skulle utformas som ett

s k fördelningssystem (dvs i princip skall pensioner under ett år finansieras genom avgifter från de yrkesverksamma under samma år, och inte ett premiereservsystem med fondering av premierna som i SPP) förelåg också mycket stora risker för att hushållssparandet skulle sjunka eftersom det individuella försäkringssparandet är ett dominerande inslag i hushållssparandet. AP-systemet kompletterades därför med ett kollektivt tvångssparande förvaltad i numera fyra fonder.

Det kan aldrig nog ofta understrykas att fondernas främsta syfte är att kollektivt åstadkomma ett tillräckligt sparande för att kompensera bortfallet av frivilligt försäkringssparande. Fonderna har ingenting att göra med värdet av utgående pensioner; det är med andra ord inte fråga om "pensionärernas" pengar. Pensionernas värde bestäms av varje försäkringstagares tidigare inkomster (som i många fall väsentligt kan skilja sig från inbetalade premier) och påverkas ej av avkastningen i fonden.

Det kan dock inte uteslutas att man av politiska skäl sökt skapa en mytbildning där frågan om pensionernas värde kopplas samman med avkastningen i AP-fonderna. Inte minst från fondledningens sida kan en sådan mytbildning vara attraktiv, då den kan minska risken för politiska påtryckningar. Besluten kring Volvo-avtalet i fjärde AP-fonden visade dock att åtminstone styrelseledamöterna var fullt medvetna om att fonderna inte spelar någon roll för de framtida pensionerna utan främst syftar till att åstadkomma ett tillräckligt stort tvångssparande och att förvaltningen av fonderna relativt riskfritt kan skötas från politiska utgångspunkter.

Det är därför intressant att notera att den svenska kapitalmarknadens största placerare inte har effektiv kapitalförvaltning som ett naturligt incitament. Inga pensionärer blir direkt lidande av att fonderna har en låg avkastning.

Över statsbudgeten bedriver staten även olika former av direkt utlåning utan speciella institut som mellanhand. Bostadsstyrelsen har f n en totalutlåning kring 40 miljarder kronor främst som topplån i fastigheter – lån som i många fall utgör en direkt ersättning för bristen på egenkapital i de allmännyttiga

bostadsföretagen. Genom studiestödsnämnden sköts studielånen. Industriverket och arbetsmarknadsstyrelsen ger olika former av lånestöd. Därutöver har statliga företag krediter hos riksgäldskontoret. Det är alltså fråga om en mycket omfattande kreditgivning som prövas med andra kriterier än vad som är normalt för kommersiella kreditinstitut. Därmed får också prövningen effekter på investeringsurvalet hos företag eller hushåll.

Någon samlad bild av den omfattande statliga kreditgivningen (och kreditgarantiteckningen) finns inte. Den redovisas endast synnerligen ofullständigt i statsbudgeten. Redovisningen av exempelvis resultaträkning och balansräkning för bostadsstyrelsens kreditgivning (som är större vad avser utlåningen till allmänheten än den största affärsbankens) saknas helt. Förklaringen är antagligen att det inte finns något aktivt ägarintresse knutet till skötseln av dessa i många fall gigantiska fonder.

Avslutning

Det finns redan idag i Sverige en lång rad företagstyper som, vad avser ägande och former för maktutövning och kontroll, väsentligt skiljer sig från det traditionella privatkapitalistiska företaget. Dessa "alternativa" företag är relativt litet uppmärksammade i den allmänna ekonomiska debatten, och den ekonomiska journalistiken ägnar dem och deras utveckling ett ganska förstrött intresse.

Det saknas också mer ambitiösa vetenskapliga studier av hur denna viktiga del av den svenska samhällsekonomin fungerar. Med tanke på att vi under de kommande åren med all säkerhet kommer att få en fortgående debatt om löntagarfonder och löntagarägda företag vore det till stor fördel om vi bättre kunde utnyttja de erfarenheter som redan finns av att driva produktion och kreditgivning i företag som har mer kollektiva ägandeformer och har andra mål än att sträva efter vinst.

Litteratur

P Bohm, *Samhällsekonomisk effektivitet*, SNS 1974

- H G Manne, "Our Two Corporation Systems: Law and Economics", *Virginia Law Review*, Vol 53, March 1967, No 2
- J E Meade, "The Theory of the Labour-Managed Firms and Profit Sharing", *Economic Journal*, March 1972
- OECD, *The Need for Positive Adjustment Policies* (Note by the Secretary-General) 1978
- E Ruist m fl, *Stålverk 80 – Ekonomi och politik*, Sveriges Industriförbund 1975
- SNS Konjunkturråd 1978/79, *Blandekonomi i kris?*, SNS 1978
- B Södersten, "Mikroaspekter av löntagarstyre", *Ekonomisk Debatt*, årg 4, nr 1 1976
- G Tullock, *The Vote Motive*, Hobart Paperback 9, Institute of Economic Affairs, London 1976
- R Turvey (ed), *Public Enterprise*, Penguin Modern Economics 1968
- J Vanek, *The General Theory of Labour-Managed Market Economics*, Cornell University Press 1970
- I Ståhl, "Ägande och makt i företagen", *Ekonomisk Debatt*, årg 4, nr 1 1976, "En ekonomisk teori för blandekonomin" i E Dahmén (red), *Erfarenheter av blandekonomin*, Skandinaviska Enskilda Banken 1977, "Den offentliga sektorns expansion", *Skandinaviska Bankens Kvartalstidskrift*, nr 3–4 1978

Bo Winander

Makt och beslut i företag

En viktig del av samhällsdebatten har under lång tid gällt maktfördelningen mellan löntagare och kapitalägare. En rad lagar och avtal syftar till en demokratisering inom företagen. Företagens mål och maktförhållanden inom företagen har ofta uppfattats som givna och entydiga begrepp.

Ett normalföretag, som det tycks uppfattas av många, skulle kunna beskrivas på det här sättet. Företaget ägs av en person eller en familj. Ägaren är i första hand intresserad av största möjliga kapitalavkastning.

I spetsen för företaget står en chef som ansvarar för den löpande verksamheten. Chefens mål är att så långt möjligt uppfylla ägarens intresse av hög avkastning. I strategiska frågor utvärderar chefen handlingsalternativ och framlägger ett eller flera förslag inför ägaren, som fattar beslut.

Företagets utveckling styrs av beslut fattade på detta sätt. Besluten verkställs efter ordergivning uppifrån i ett hierarkiskt system. Något utrymme hos den underordnade personalen att ta hänsyn till egna intressen finns inte.

Företagets verksamhet avser i allmänhet framställning av en välkänd produkt, t ex stål, och bedrivs på en plats.

Beslut gäller i första hand förhållanden inom produktionen. Det gäller att upprätthålla en jämn och driftsäker produktion. Verksamheten är stabil. Förändringarna är små, successiva och förutsebara.

Strategiska beslut fattas inte under tidspress och gäller inte företagets omedelbara överlevnad. Överhuvudtaget gäller att företagets beteende uppfattas som beteendet hos *en* person som har både vilja och förmåga att styra sin egen utveckling. I ett sådant företag är mål och maktförhållanden lätta att uppfatta

och beskriva. Företagets mål är största möjliga kapitalavkastning och makten är centraliserad till ägaren och företagets ledning.

Att ändra maktförhållandena i ett sådant tänkt företag är inte särskilt svårt. I grunden handlar det bara om att bryta ägarens/ledningens rätt att ensidigt fatta beslut. Enligt min mening låter sig dock få företag i verkligheten beskrivas på detta sätt.

Ägandet kan vara spritt på flera både fysiska och juridiska personer. Ägarnas intressen kan som en följd härav vara splittrade. Vinsten är kanske inte längre förstahandsmålet för alla ägare, som dessutom har sin verksamhet spridd på många håll och i allmänhet begränsat med både tid och intresse för förhållandena i företaget.

Den verkställande ledningen kan i praktiken utgöras av flera personer. Den ledande personalens intresse överensstämmer inte alltid med ägarnas. Företagsledningen har gentemot ägarna ett informationsövertag och tidsförsprång, som ger ledningen verklig makt även i strategiska avgöranden. Den ledande personalen har inte ett gemensamt intresse utan i allmänhet flera individuella mål.

Order ges kanske uppifrån och ner i något som liknar ett hierarkiskt system, men efterlevnaden är långtifrån fullständig. Det finns på många nivåer inom företaget möjligheter och ofta vilja att arbeta för privata mål snarare än företagets, så som de formuleras i order uppifrån.

Verksamheten är ofta förlagd till flera orter med därav följande blandning av mål, ibland målkonflikter. Intressenterna har på detta sätt övergått från att vara få och lätt identifierbara till att vara många och svåröverskådliga.

Strategiska beslut fattas ofta under tidspress och ibland också under förhållanden som bestämmer företagets överlevnad. Förändringarna i företaget kan vara stora och plötsliga.

Ett företag utvecklas sålunda ofta trots att homogena, väl uppfattade och gemensamma mål saknas. Jag föreställer mig att strategiska förändringar ofta sker på andra grunder än som en följd av väl genomtänkta, "rationella" och på olika håll förankrade beslut.

Om formerna för demokratisering är effektiva i den först tecknade "idealmodellen", är de rimligtvis tämligen ineffektiva om företag i verkligheten måste beskrivas på det sätt som gjorts ovan.

I denna uppsats diskuteras maktfördelning och beslutfattande i svenska företag.

Inledningsvis redovisas några fallstudier. Därefter dras vissa slutsatser av dessa studier. Studierna har gjorts inom ramen för ett större utredningsprojekt vars resultat kommer att redovisas i en särskild bok. Beskrivningarna görs därför mycket kortfattade. Tillvägagångssätt, metodproblem etc tas inte heller upp här.

Esseltes köp av Oxford Pendaflex

I mars-april 1976 förvärvade Esselte det amerikanska företaget Oxford Pendaflex för ungefär 120 miljoner svenska kronor. Förvärvet var det dittills näst största något svenskt företag gjort i USA. Oxford Pendaflex är huvudsakligen inriktat på produktion och försäljning av hängmappar för pappersförvaring på kontor. Genom förvärvet tillfördes Esselte en redan etablerad marknadsorganisation på i första hand den nordamerikanska kontinenten.

Två grundläggande förutsättningar för att köpet kom till stånd låg utanför Esseltes kontroll. Den ena var att den ursprungliga kontakten togs av en representant för det amerikanska företaget, som var intresserat av försäljningssamarbete i Europa. Den andra förutsättningen var att när representanter för företagen förhandlat färdigt om ett samarbetsavtal, meddelade den amerikanska företagsledningen att ett ägarbyte höll på att ske.

Här förelåg nu ett tillfälle för ledningen för Esseltes dåvarande kontorsdivision, som skött förhandlingarna med Oxford Pendaflex, att intressera sin koncernledning för att lägga ett köpbud på det amerikanska företaget. Detta sker också, och efter endast ett par veckor lyckas svenskarna nå en uppgörelse med de amerikanska ägarna.

Bortsett från de slumpmässiga omständigheter som öppnade

möjligheten till köp finns några omständigheter som avgjorde Esseltes intresse av ett köp.

- Ett par år tidigare hade Esseltes koncernstyrelse antagit en strategisk plan som bl a pekade på internationalisering av verksamheten, varvid företagsköp skulle vara en lämplig metod.
- Koncernen hade under dessa år mycket gott om likvida medel och företaget genomsyrades av tankar på företagsköp.
- Ledningen för kontorsdivisionen hade gott anseende hos koncernledningen, och divisionen hade vuxit snabbt redan före Oxfordköpet.
- De enda personer som hade särskild kunskap om det amerikanska företaget vid konfrontationen med koncernledning och koncernstyrelse var chefen för kontorsdivisionen och dennes ställföreträdare, dvs de som lade fram förslaget om köp hade ett "informationsmonopol".
- När koncernstyrelsen skall ta ställning till ledningens förslag finns det visserligen ett par oppositionella röster inom huvudkontoret, men det står klart från början att både styrelsens ordförande och koncernens ledning står bakom förslaget om att lägga ett bud på det amerikanska företaget. Styrelsen hade snarare att visa förtroende eller misstroende mot ordförande och koncernledning än att vara för eller emot ett visst företagsförvärv.

KemaNord – PVC-anläggning i Danmark

KemaNobel (vid tidpunkten för fallstudien fortfarande KemaNord, ett namn som fortsättningsvis används) planerar att tillsammans med det norska halvstatliga företaget Norsk Hydro uppföra en anläggning för produktion av plastprodukter PVC (polyvinylklorid) i Danmark (projekt D). Produktionskapaciteten beräknas bli närmare 100 000 ton per år och investeringskostnaden för KemaNords del uppskattas till ungefär 125 miljoner kronor.

Uppförande av en anläggning för tillverkning av PVC i Dan-

mark har diskuterats inom KemaNord under hela 1970-talet. Ursprungligen samarbetade KemaNord med ett franskt och ett schweiziskt bolag. Av olika skäl avbröts detta samarbete efter några få år. I samband med oljekrisen hösten 1973 gick planeringen in i en lugnare fas.

I samband med byte av chef för plastdivisionen inom KemaNord aktualiserades planerna på nytt i slutet av 1975. En bit in på 1976 etablerades ett samarbete med Norsk Hydro och anläggningen förutsattes nu bli hälftenägd av vartdera bolaget.

I studien av detta fall har endast utvecklingen efter oljekrisen behandlats. Två frågor har stått i centrum för uppmärksamheten. Den ena är i vilken utsträckning projekt D inom KemaNord uppfattats som ett *resursfördelningsproblem*. Den andra har gällt i vilken utsträckning *marknaden styr ett viktigt investeringsbeslut*. Det har funnits ett inslag i debatten om makten i företagen som gått ut på att företagens handlingsmarginaler är små därför att marknaden styr utvecklingen.

Bakom KemaNords utveckling över tiden ligger en strategisk planering, som revideras årligen. Kortfattat uttryckt är det en medveten strävan inom koncernen att utvecklas från ett företag med stark inriktning på tung kemisk industri till ett företag med större tonvikt på konsumentprodukter. Inom ramen för den övergripande strategin har projekt D närmast haft karaktären av en defensiv investering. KemaNord har haft ett intresse av att behålla ett starkt grepp om den danska marknaden genom att etablera lokal produktion.

Olika uppfattningar om det berättigade i projekt D har inte framkommit från något håll – koncernledning, koncernstyrelse, divisionsledning, anställdas representanter. Den goda tillgången på kapital inom koncernen, som också haft en hög soliditet, har inte framtingat en prövning av projekt D mot andra investeringar inom företaget.

Hade läget i detta avseende varit annorlunda kan man nog tänka sig att andra intressenter inom företaget än de som var knutna till den tunga kemiska delen varit mer aktiva och inflytandefördelningen klarare.

Projekt D kan också ses som en fråga där företaget självt och inte marknadsförhållandena styr företagets utveckling. Beslutfattarna tvingas till bedömningar av förhållanden på lång sikt, där marknadsläget för dagen ger föga vägledning. Även om man med någorlunda säkerhet kan fastställa marknadsutvecklingen är det ingalunda självklart vilken roll det egna företaget skall spela på marknaden. Företagets beslutfattare har således ett betydande inflytande i en fråga som på längre sikt kan väntas få stor betydelse för ägare, anställda, stat och kommuner.

Samband mellan cancer och vinylklorid – ett miljöproblem för KemaNord

I februari 1974 sprids över världen amerikanska uppgifter om ett misstänkt samband mellan cancer och vinylklorid (VCM), en råvara vid tillverkning av polyvinylklorid (PVC). Uppgifterna leder till intensiv uppmärksamhet kring den tillverkning av PVC som bedrivs vid KemaNord-koncernens Stockviksanläggningar. Så småningom säkerställs ett samband mellan vinylklorid och dödsfall i cancer. Under hårt tryck från massmedia och allmänhet fastställer arbetarskyddsstyrelsen på hösten 1974 ett nytt gränsvärde för vinylklorid. Gränsvärdet sätts vid en ppm (= miljondel) som ett genomsnitt under ett antal timmar.

Vid denna tid vet ingen om gränsvärdet är möjligt att uppnå rent tekniskt. De olika åtgärder KemaNord vidtar leder emellertid snabbt till minskningar av vinylkloridhalterna, och redan 1975 lyckas man t o m underskrida gränsvärdet.

Vinylkloridutsläppen vid PVC-tillverkningen i Stockvik kan för KemaNord-koncernens del ses i första hand som ett bekymmer för den löpande produktionen, som det gällde att upprätthålla utan störningar. Den kris som uppstod kunde, om inte motåtgärder sattes in, tänkas störa den löpande produktionen.

Koncernstyrelsen, som snabbt informerades om situationen, fastställde ekonomiska ramar för olika miljöförbättrande åtgärder. Dessa skulle så småningom komma att kosta omkring 20 miljoner i investeringar och ungefär 1 miljon i kapacitetsförlust. Koncernstyrelsen anvisar i juni en ram på 2 miljoner kronor och

i september en större ram på närmare 11 miljoner kronor.

I första hand fattades de nödvändiga besluten av ledningen vid Stockviksverken i nära samverkan med arbetstagarrepresentanterna, främst skyddsombuden. Beslut fattades vid en rad olika tillfällen, vart och ett utmärkta av speciella yttre omständigheter. Dessa omständigheter gällde i hög grad massmedias uppmärksamhet, politisk aktivitet på centralt och lokalt plan, oro bland personal och anhöriga. De beslut som successivt fattades om olika skyddsanordningar syftade hela tiden till att avvärja problem som tryckte på.

Sonab – en konfliktfylld företagsavveckling

Sonab startades i mitten av 1960-talet som ett privat företag med tillverkning av den exklusiva Carlssonhögtalaren. Tillverkningen bedrevs på lego i liten skala i Lövånger i Västerbottens glesbygd. 1970 övertog Statsföretag en majoritetspost aktier. Den nya ledningen hade ambitionen att utveckla företaget på området hifi-produkter och ifråga om kommunikationsradio.

Med i förhållande till företagets omsättning betydande finansiella tillskott byggs inom Sonab upp en omfattande utvecklingsverksamhet, och en ny fabriksanläggning i Lövånger uppförs. Företaget växer under kort tid från några tiotal till omkring 500 anställda. I takt med expansionen växer emellertid förlusterna.

Vid halvårsskiftet 1974 övertar Sonab AGAs mobilradiorörelse (med ca 500 anställda) vars chef också blir VD för det nya Sonab. Fusionen Sonab-AGAs mobilradiorörelse blir inledningen till en omstrukturering av företaget. Vid utgången av 1977 har utvecklingsverksamheten, som tidigare sysselsatte över hundra-talet personer, praktiskt taget helt avvecklats, audio och agenturverksamheterna sålts, Lövångerfabriken placerats utanför Sonab och den gamla AGA-verksamheten – med fabrik i Gävle – övergått till Svenska Radioaktiebolaget (SRA) efter personalinskränkningar.

Omstruktureringen utmärktes av hårda motsättningar mellan personalorganisationerna och företagsledningen, ett förhållande som kan förklaras om man studerar hur Sonab växer under de

första åren på 1970-talet och omständigheterna kring situationen mellan Sonab och AGAs mobilradiorörelse.

Den grundläggande förklaringen till att omstruktureringen kom att bli en så långt utdragen och plågsam process, dessutom livligt uppmärksammas av massmedia, står att finna i de diametralt motsatta uppfattningar om Sonabs situation som förelåg före AGA-fusionen mellan å ena sidan personal och ledning inom dotterbolaget och å den andra moderbolaget (Statsföretag AB) och den av detta utsedda styrelseordföranden i dotterbolaget.

Bland personalen inom dotterbolaget rådde överhuvudtaget ingen krisstämning. Att den snabba expansionen från decenniets början brutits på utvecklingssidan sågs närmast med tacksamhet, som något som skapade arbetsro. På produktionssidan fortsatte sysselsättningen att expandera en tid sedan fusionen med AGA genomförts. Hot om personalinskränkningar och verksamhetsindragningar uppfattades inte.

Ledningen inom dotterbolaget var visserligen medveten om att företaget hade problem men tyckte sig genom olika åtgärder vara på väg att kraftigt reducera förlusterna.

Inställningen inom moderbolaget, och särskilt hos den person som företrädde moderbolaget i dotterbolagets styrelse, var emellertid en helt annan. Efter hand växte uppfattningen fram att personalinskränkningar var ofrånkomliga och en strukturell omdaning inom branschen nödvändig.

I allt väsentligt genomdrevs samgåendet med AGA utan påverkan från vare sig personalorganisationer eller ledning i dotterbolaget.

Den nya ledningen för Sonab – rekryterad från det uppköpta bolaget – såg som sin uppgift att så snabbt som möjligt reducera förlusterna, vilket inte kunde ske utan personalinskränkningar och omflyttningar. Mot bakgrund av den rådande inställningen på personalhåll väckte detta starkt motstånd. Även om omstruktureringen blev en i tiden utdragen process, mycket beroende på många och segslitna förhandlingar inom ramen för medbestämmandelagen, kom slutresultatet – en fullständig uppstyckning

av Sonab – att bli det som eftersträvats av moderbolaget och den nya ledningen för dotterbolaget. De kontinuerligt stora förlusterna gjorde att moderbolaget fick ett avgörande inflytande på de åtgärder som vidtogs inom dotterbolaget.

Bejerinvest och AB Järnförädling – litet engagemang som blev stort

AB Järnförädling, ett företag med omkring 1 300 anställda på tre orter (Hälleforsnäs, Eskilstuna och Västervik) sysselsatta med tillverkning av gjuteridelar till byggnadsindustri och transportmedelsindustri, drabbades från 1960-talets slut av en kraftigt minskad lönsamhet. Resultatet var för dåligt för att företaget skulle kunna göra tillräckliga avskrivningar, och i samband med ett skifte inom ledningen under 1974 stod det klart att företagets överlevnad krävde omfattande investeringar.

Den nytillsatta ledningen för företaget utarbetade ett investeringsprogram på omkring 20 miljoner kronor syftande till dels en produktivitetssökning, dels en omvandling från gjuteriverksamhet till verkstadsindustri. I början av 1975 hade företaget fått utfästelser om lån från Investeringsbanken, som dock krävde ett tillskott av ägarkapital i företaget.

Järnförädlings styrelseordförande, som vid denna tid också är vice ordförande i Bejerinvests styrelse, intresserar Beijers ledning för ett ägarengagemang som inledningsvis utgörs av en minoritetspost, vilken emellertid redan efter några månader omvandlas till en majoritetspost.

Förvärvet sker våren 1975 och bekräftas av Beijers styrelse alldeles innan fusionen med Pribo är formellt avklarad, varför köpet är ett fullbordat faktum för den nya styrelsen som tillträder i Bejerinvest efter fusionen.

Det står från början klart för Beijers ledning att Järnförädling har ekonomiska problem. Dessa är i själva verket tillsammans med planen på strukturella förändringar ett motiv för ägarengagemanget. Problemen visar sig dock så småningom vara betydligt större än Beijers ledning tidigare trott.

Omfattningen av problemen blir en obehaglig överraskning

också för ledningen inom Järnförädling. Den omfattande investeringsverksamheten stör den löpande produktionen med betydande resultatförsämringar till följd. På våren 1976 tycker sig dock företagsledningen ha bemästrat problemen och fått utvecklingen att gå åt rätt håll. Personalinskränkningar uppfattas inte i detta skede som något överhängande.

Helt överraskande kommer därför beskedet från chefen för industrirörelsen inom Beijerkoncernen vid pingsten 1976 att förlusterna är så stora att personalinskränkningar inte kan uteslutas. I sammanhanget görs också en bedömning av hur många anställda som kan tänkas beröras.

Moderbolagets ledning griper nu in direkt i ledningen för Järnförädling och når i början av hösten en uppgörelse med personalorganisationerna som innebär att Beijer åtar sig att driva företaget vidare, under förutsättning att förlusterna under en angiven tidsperiod inte överstiger en viss nivå. Företagsekonomiskt bedöms fortsatt drift som olämplig, men hänsyn till samhället och de anställda motiverar fortsatt verksamhet. Överenskommelsen nås under ett tidsskede som präglas av debatten om den s k Åslingdoktrinen och företagets sociala ansvar.

På våren 1977 uppfattar Beijers ledning utvecklingen inom Järnförädling som sådan att den angivna förlustramen kommer att överskridas. En total nedläggning av företaget blir i det läget en hotande realitet, men staten lovar att tillsvi vidare täcka förlusterna. Efter en liknande uppgörelse i början av hösten 1977 lyckas så Beijer en bit in på 1978 nå en slutlig uppgörelse med staten och Electrolux om ett ägarskifte i Järnförädling.

För Beijers del har de sammanlagda kostnaderna för engagemanget i AB Järnförädling stigit från det ursprungliga ägar-engagemanget på 4,5 miljoner kronor till ett hundratal miljoner kronor.

Slutsatser

Det är svårt att få en klar bild av beslutprocesser och maktfördelning i de studerade fallen. Vid första anblicken förefaller beröringspunkterna mellan fallen vara mycket få. Inte desto

mindre finns några drag som kommer igen i flera av fallen och som har ett klart intresse vid ett studium av beslutfattande och makt i företag.

Utvecklingen låter sig inte planeras

Det intryck som de här studerade fallen ger av hur slumpmässiga faktorer påverkar utvecklingen kontrasterar mot den vanliga uppfattningen om en utveckling i företagen enligt schemat initiativ – utredning – beslut. Enligt mångas bedömning är tågordningen: problem – analys – slutsats. I flera av fallen förefaller det närmast som om lösningen uppenbarar sig före eller samtidigt med problemet som skall lösas.

Esseltes köp av Oxford Pendaflex utgör kanske det mest talande exemplet på hur omständigheter utanför företagets kontroll får avgörande betydelse för händelseutvecklingen. Inte nog med att den ursprungliga kontakten togs av Oxford Pendaflex, det var också det amerikanska företagets ledning som informerade om köpsituationen.

Den intensiva händelseutvecklingen vid KemaNords Stockvisanläggning under 1974 och massmedias starka uppmärksamhet kring företaget och dess miljöproblem lät sig heller inte förutses, än mindre planeras. De på vintern 1974 offentliggjorda amerikanska misstankarna om ett samband mellan cancer och VCM sätter igång en kedja av händelser. Det är knappast sannolikt att Beijerkoncernen engagerat sig i AB Järnförädling om inte den förmedlande personen samtidigt varit ordförande i Järnförädling och vice ordförande och industriell rådgivare i Beijers styrelse. Det fanns vid denna tidpunkt knappast någon naturlig anknytning mellan Beijerkoncernens verksamheter och AB Järnförädling.

Vad som utan Beijers engagemang skulle hänt med Järnförädling är naturligtvis omöjligt att veta. Det är tänkbart att företaget skulle misslyckats med sin planerade strukturomvandling och tidigare än som kom att ske tvingats till personalinskränkningar och möjligen total nedläggning. Det är också möjligt att det funnits intresse för köp hos något annat företag, med mer gedi-

gen industriell erfarenhet än Beijer och eventuellt därigenom med en mer tålmodig inställning till den tid som en lyckosam strukturell omvandling tar.

Synen på företagets utveckling som styrd av beslut fattade i den formella organisationen kan mot den här bakgrunden ifrågasättas. Man kan fråga sig om inte företagsstyrelserna – dvs ägarnas representanter – mer är ett reagerande, bekräftande forum än ett impulsivande.

Argument för en sådan uppfattning skulle kunna vara att styrelseledamöterna ofta inte har tillräckliga kunskaper och dessutom står i ett informationsberoende gentemot i första hand företagsledningen. De handlingsprogram som styrelser ibland antar och som är tänkta att ge en viss strategisk inriktning av företagsutvecklingen kan i den praktiska tillämpningen ge stort utrymme för olika utvecklingar. I en liknande situation befinner sig emellanåt också koncernledningar visavi t ex divisions- och dotterbolagsledningar.

I tankens förlängning ligger att se företagsutvecklingen som i hög grad beroende av mer eller mindre okontrollerbara förhållanden av typen vem eller vilka personer som i en viss situation (av initiativtagande) råkar ha kontakt med/information från viss källa. Enligt detta sätt att se hur företag utvecklas avlägsnar man sig långt från vad vanlig ekonomisk teori säger om rationellt beslutfattande i företag. Överhuvudtaget blir betraktelsesättet att se mer på personer och deras motiv än organisationens mer eller mindre uttalade kollektiva intresse.

Den här bilden kan och bör dock nyanseras. Medan förändringar i omvärlden förefaller förvirrande och oförutsebara kan företag i viss mån styra hur organisationen reagerar på förändringar i omvärlden. Den organisatoriska uppbyggnaden, träning och inläring är några medel som kan användas i bestämda syften. I fallet Esselte och Oxford Pendaflex tog chefen för kontorsdivisionen fasta på möjligheten att först gå in i förhandlingar med Oxford Pendaflex. Detta skedde efter det att Esselte ett par år tidigare fastslagit en företagsstrategi som utvecklade nödvändigheten av internationell tillväxt och dessutom under de

gångna åren genom handling visat stark vilja att göra företagsförvärv.

Inflytandet följer inga mallar

Ett par diametralt motsatta uppfattningar dyker då och då upp i debatten om makten i företagen. Vissa menar att företagsstyrelserna har den avgörande makten, andra att de anställdas organisationer bli med hjälp av medbestämmandelagen nu skaffat sig en ställning som åtminstone likställda med företagsledning och ägare.

Med tillämpning på de studerade fallen finns det anledning att kritiskt granska bägge dessa uppfattningar. De anställda, och då i främsta rummet deras fackliga företrädare, har i de studerade fallen haft endast begränsat reellt inflytande om man därigenom menar möjligheter att påverka utvecklingen till egen fördel.

I de bägge klara tillväxtfallen, Esseltes köp av Oxford Penda-flex och KemaNords projekt D, har de anställda varit inkopplade, men det förefaller i huvudsak mest ha varit en formsak. Lika litet som dessa fall i övrigt utmärktes av motstridande uppfattningar mellan olika inblandade personer utgör informationen till och diskussionerna med de fackliga representanterna grund för motsättningar. Det är heller inte något som man haft anledning att vänta eftersom de anställdas grundläggande intresse av trygghet för existerande sysselsättningstillfällen inte satts ifråga.

Bilden har varit något annorlunda i de övriga fallen, som mer haft karaktär av kriser. Ifråga om KemaNords hantering av miljöproblemen vid Stockviksverken spelade framförallt skyddsombuden en framträdande roll i det dagliga arbetet vad gäller lösning av olika miljöproblem. Ändå är det svårt att frigöra sig från intrycket att vad som verkligen drev företagsledningen till den serie av snabba åtgärder, som så småningom sänkte halterna av vinylklorid, mindre var den faktiska eller potentiella makt som utövades av den lokala fackliga organisationen utan mer den allmänna atmosfär som grundlades av massmediakritik, politisk uppmärksamhet och agerande i arbetarskyddsstyrelsen. Den uppmärksamheten förutan är det inte säkert att skyddsåt-

gärden fått den omfattning och satts in med den snabbhet som nu blev fallet.

Man skulle av detta kunna dra slutsatsen att en förutsättning för att de anställda vid en konfliktsituation skall kunna hävda sina intressen gentemot företagsledning/ägare är gynnsamma omständigheter i övrigt. Av särskild betydelse förefaller här vara moderbolagets ambition att undvika negativ uppmärksamhet från massmedia och politiker.

Det är en slutsats som också kan dras av utvecklingen i AB Järnförädling från hösten 1976. Trots att moderbolaget kommer fram till uppfattningen, som också offentligt deklarerats, att fortsatt drift inte är företagsekonomiskt motiverad, ser det sig tvingat att efter vissa personalinskränkningar ändå driva företaget vidare. Avgörande för detta beslut är med all säkerhet att det hösten 1976 inte var möjligt för ett företag, Beijerinvest, med en årsvinst i storleksordningen några hundra miljoner kronor att av strikta företagsekonomiska skäl lägga ned produktionsställen. Först efter hand och i och med den ekonomiska krisens alltmer utbredda verkningar mjuknade kraven på denna punkt.

Det är osannolikt att de lokala fackliga organisationerna utan detta stöd hos massmedia och framträdande politiker lyckats nå den lösning de nu nått.

När de ekonomiska förhållandena för Sonab var sådana att beroendet av finansiellt stöd från moderbolaget var fullständigt, hade de fackliga organisationerna i längden inga möjligheter att förhindra den avveckling och försäljning av verksamheter som ägaren eftersträvade. Trots att medbestämmandelagen gällde och tillämpades under hela perioden efter samgåendet mellan Sonab och AGAs mobilradiorörelse, lyckade de fackliga organisationerna med stöd av lagen endast fördröja en utveckling, inte stoppa den.

Den relativa oförmåga som löntagarintressenten har att hävda sina specifika intressen leder å andra sidan inte till slutsatsen att ägarintressenten har ett i motsvarande mån större inflytande. I tre av fallen. Esselteköpet av Oxford Pendaflex och båda Kema-Nordfallen, har koncernstyrelserna varit tämligen passiva.

Esseltes styrelse tar ställning till frågan om köp av Oxford Pendaflex när förslaget stöds av både styrelsens ordförande och koncernledningen. Informationen om det amerikanska företaget ges av personer, som redan anslutit sig till tanken på ett köp. För styrelsen gäller därför närmast att visa om den har förtroende för koncernledningen eller ej. I synnerhet med hänsyn tagen till att Esselte är ett vid beslutstillfället framgångsrikt företag har styrelsen rimligen ingen anledning att motsätta sig ledningens förslag.

Denna fråga aktualiserar också problemet med heltidsanställda styrelseordförande, i allmänhet då en f d VD i företaget, vilket var fallet både i Esselte och i KemaNord. Man kan fråga sig om detta förhållande innebär att styrelsen stärker sitt grepp över koncernledningen eller ledningen sitt över styrelsen.

KemaNordstyrelsens relativa passivitet var måhända naturlig när det gällde miljöproblemen vid Stockviksverken, eftersom det där i första hand var fråga om att så snabbt som möjligt genomföra åtgärder som säkrade ostörd drift av verksamheten. Om den slutliga kostnaden för de insatta skyddsåtgärderna varit förutsebar, är det möjligt att koncernstyrelsen skulle spelat en mer aktiv roll.

Även om passiviteten inte var lika utpräglad i behandlingen av KemaNords projekt D, är det trots allt förvånande att inte samtliga personer i styrelsens ledning uppfattat att projektet omprövades förutsättningslöst i samband med byte av en divisionschef. Som tidigare påpekats har en investering av denna storlek naturligtvis betydelse för fördelningen av resurser inom koncernen. Uppgifter pekar också på att det har rått viss tveksamhet om tyngdpunkten skall ligga på tung kemisk industri eller på något annat.

Fallen Beijerinvest – Järnförädling och Statsföretag – Sonab illustrerar förhållandet mellan moderbolag (= ägare) och dotterbolag. Att moderbolaget i det sistnämnda fallet varit statsägt hade viss betydelse i slutskedet, men likheterna mellan fallen är ändå större än skillnaderna.

En iakttagelse som är gemensam för de bägge krisfallen är

ägarnas, dvs moderbolagens, oförmåga att i tid styra utvecklingen så att stora ekonomiska förluster kunde undvikas. I praktiken är moderbolagen under lång tid "i händerna på" dotterbolagsledningarna, som i stor utsträckning i sin tur är i händerna på andra. Därav skulle man kunna dra slutsatsen att ägarnas inflytande är mycket svagt, när utvecklingen fortfarande är möjlig att styra. Ägarna uppträder i sådana skeden som utpräglade finansiärer, som mer litar på bedömningar av andra personers förmåga att styra utvecklingen än på sin egen förmåga att gå in i dotterbolagen och göra egentliga vägval. Kanske är detta också en riktig och naturlig arbetsfördelning.

Situationen blir en annan när dotterbolagen en tid gått med stora förluster. Toleranströskeln varierar uppenbarligen. I de studerade fallen visar Statsföretag utan tvekan större tålmodighet än Beijerkoncernen. När ägarna väl gått in och mer eller mindre tagit över förvaltningsansvaret i dotterbolagen, styrs utvecklingen på sådant sätt att problemet i form av fortgående finansiella tillskott från moderbolaget minskar och så småningom försvinner. I bägge fallen innebär detta personalinskränkningar och försäljning.

Ägarna har således ett klart inflytande i ett slutskede, när finansieringsproblemen ställs på sin spets. Samtidigt är naturligtvis handlingsmöjligheterna i detta läge begränsade jämfört med den situation då företagen gjorde sina egentliga vägval. I tankens förlängning ligger frågan om det finns någon väsentlig skillnad mellan denna mer ad hoc-mässiga prövning av hur stora förluster som kan accepteras innan inskränkningar eller försäljningar genomförs och aktiebolagslagens regler om att företag skall gå i likvidation när viss del av aktiekapitalet förbrukats. I bägge dessa situationer förefaller tillämpningen vara tämligen mekanisk.

Om det vore så att den prövning ägarna gjorde i situationer med stora förluster gällde framtidsmöjligheterna, är tillämpningen självfallet inte mekanisk. I de här studerade fallen tyder emellertid åtskilliga uppgifter på att gjorda förluster var mer avgörande än vilka framtidsutsikter som ansågs föreligga. Vid

en viss tidpunkt förefaller ägarens tålmod ha trutit, varefter dörren oåterkalleligen slagit igen. Graden av mekanisk tillämpning kan självfallet variera exempelvis med typen av ägarföretag. En ägare med egen långvarig erfarenhet av tung industri hade kanske visat en större tolerans i fallet Järnförädling, liksom en ägare med inriktning på forskningsintensiv verksamhet inom elektronikområdet kanske accepterat Sonabs förluster på ett annat sätt än Statsföretag.

Inflytande för individer snarare än intressentföreträdare

Om nu både löntagar- och ägarintressenten i långa stycken kan föras bort från diskussionen om makten i företaget, vilka intressenter är det då som fattar de viktiga beslut som styr företagets utveckling? Är det företagsledningarna? Det skulle i så fall ligga väl i linje med den populära ståndpunkten att de professionella företagsledningarna tagit över styrningen av de moderna storföretagen från ägarna.

Med utgångspunkt från de studerade fallen skulle svaret på den frågan närmast bli ett "nja". Vid en jämförelse mellan koncernledningar och koncernstyrelser kan man visserligen hävda att koncernstyrelsens roll genomgående är att godkänna koncernledningarnas förslag. Denna situation kan naturligtvis förändras när koncerner, liksom fallet har varit med de studerade dotterbolagen Järnförädling och Sonab, hamnar i betydande ekonomiska svårigheter.

Koncernledningens relativa övertag över koncernstyrelsen ifråga om möjligheter att styra utvecklingen bör emellertid inte reservationslöst tolkas så att det är hos koncernledningarna det huvudsakliga inflytandet finns. Koncernledningarna förefaller nämligen visavi exempelvis divisions- och dotterbolagsledningar och ibland enstaka personer på förtroendeposter befinna sig i koncernstyrelsens situation. Bedömningen gäller mindre att ta ställning till olika möjliga handlingsalternativ och mer att visa förtroende för den berörde förslagsställaren. Förtroendet/missförtroendet bygger i sådana fall inte på en bedömning av framtiden

ling, grep koncernledningen in på ett mer handgripligt sätt, men som påpekats tidigare var handlingsalternativen i det läget begränsade.

Det är en alltför långtgående slutsats att hävda att de professionella företagsledarna saknar inflytande över företagets utveckling, men inflytandet kan sägas vara i huvudsak potentiellt och manifesteras i situationer då andra formellt underställda personer klart misslyckats.

Vidga intressentbegreppet!

De studerade fallen ger anledning att ifrågasätta uppdelningen av företagets intressenter i grupper som löntagare, ägare, företagsledning. Intressentbegreppet är i verkligheten ganska skiftande, beroende på bl a vilken typ av problem som tilldrar sig intresset.

Det förefaller naturligare att gruppera intressenter efter t ex verksamheter och verksamhetsställen snarare än i t ex anställda och ägare. I fallet Esselte – Oxford Pendaflex kan både ledning och anställda inom kontorsdivisionen vara intresserade av ett förvärv, men inte nödvändigtvis personer som är verksamma inom andra delar av koncernen. Ett företagsköp av denna typ är ett sätt att fördela knappa resurser inom en koncern, och förutsättningen för att olika intressenter skall kunna hävda sina intressen är då i första hand att företagsköpet inte bara blir en affär mellan den berörda divisionen och koncernledning/styrelse utan också personer från andra verksamhetsgrenar.

På samma sätt är en eventuell KemaNordinvestering i Danmark en fråga inte bara för den berörda divisionen utan för alla andra verksamhetsgrenar inom koncernen.

I fallen Järnförädling och Sonab är en intressentuppdelning efter linjen dotterbolag – moderbolag betydligt mer verklighetsanknuten än anställda – ägare. Det gäller i synnerhet som personal och ledning i dotterbolagen ända fram till slutskedena var klart samspelta gentemot moderbolaget.

Intressenten ”de anställda” är ett alldeles för allmänt begrepp. Det lokala intresset i fall då företag driver verksamhet på flera

utan på hur vederbörande skött en viss verksamhet i gången tid.

I fallet Esselte – Oxford Pendaflex är det utan tvekan så att chefen för kontorsdivisionen hade en nyckelposition genom att han i stort sett var den ende som vid beslutstillfället satt inne med relevanta kunskaper om det amerikanska företaget och marknaden. Verksamheten i divisionen var dessutom allmänt framgångsrik och koncernen hade vid beslutstillfället finansiella resurser för ett köp.

När det gällde KemaNords miljöproblem vid Stockviksverken var åtgärderna så klart inriktade på att upprätthålla den löpande produktionen att det egentliga ansvaret – om man så vill inflytandet – låg hos den lokala fabriksledningen. Man skulle rentav kunna hävda att inflytandet i praktiken låg hos ledningen för den del av de lokala anläggningarna som användes för PVC-tillverkning. Både koncern- och divisionsledningarna förefaller ha befunnit sig i koncernstyrelsens roll som bifallare av förslagsställarnas propå.

I fallet Järnförädling förlitade sig koncernledningen i Beijerinvest på de bedömningar av det uppgjorda investeringsprogrammet som gjorts bl a på bankhåll. I viktiga delar av investeringsprogrammet stödde sig både bankintressenten, styrelsen för Järnförädling och ledningen för bolaget på tekniska konsulter. Att fördela inflytande och ansvar i detta fall är svårare än vanligt, men det är inte rimligt att lägga någon egentlig börda på Beijers koncernledning för att investeringarna kom att utformas och genomföras så som skedde.

I fallet Sonab förlitade sig koncernledningen i Statsföretag under 1970-talets första år i realiteten på bedömningar som gjordes av ledningen i Sonab. Dessa åtgärder och inriktningen av företaget kom att få ekonomiska verkningar under många år framöver. När koncernledningen i moderbolaget önskade en något bättre insyn i och inflytande över utvecklingen i dotterbolaget litade den helt på en person som placerades som styrelseordförande i dotterbolaget. Gentemot denne blev sedan koncernledningens situation snarlik en koncernstyrelsens. Först i slutskedet av dotterbolagets utveckling, eller snarare avveck-

orter kan vara starkt och rikta sig mindre mot företagets ledning och ägare än dess anställda på andra orter. Både Sonab- och Järnförädlingsstudien belyser detta förhållande.

Ägarnas förvaltningsbefogenheter svårhanterligt instrument

Fallen Sonab och Järnförädling är exempel på hur ägarna, dvs moderbolagens ledningar, efter en viss tids förluster griper in och övertar förvaltningsansvaret. Moderbolagen upphör med den något tillbakadragna rollen som förmedlare av riskkapital. De båda studerande fallen visar på uppenbara svårigheter för moderbolagen att på detta sätt ta över förvaltningsansvaret.

I bägge fallen är det ett intressant förhållande att dotterbolagens ledningar vid den tidpunkt då moderbolagen går in och tar över ansvaret anser att de största förlusterna redan är gjorda, att de till åtminstone en del är engångshistorier och att de åtgärder som redan är på gång genom dotterbolagsledningarnas försorg kommer att avsevärt förbättra situationen.

Samtidigt som man inte kan bortse från att dotterbolagsledningarna här talar i eget intresse bör man heller inte glömma att dotterbolagsledningarna är bättre informerade än moderbolagen om företagets problem.

De studerade fallen leder mig till slutsatsen att moderbolagens ingripande både ifråga om tidpunkt och val av åtgärder tycks styras mer av resultat från en gångens tids verksamhet – bokslut och jämförelser mellan planer och utfall – än av bedömningar av den framtida utvecklingen. För en utomstående är detta naturligtvis ett utomordentligt besvärligt problem att studera, inte minst därför att uttrycket "segraren skriver historien" har viss giltighet också i fall som dessa.

Bedömningarna försvåras ytterligare av att moderbolagens ingripanden i bägge de studerade fallen skett vid tidpunkter och på ett sätt som enligt uppgifter från personer inom dotterbolagen försvårat den normala verksamheten och därigenom resulterat i ytterligare förluster. Moderbolagens inställning till dotterbolagen som "hopplösa fall" blir härigenom ytterligare förstärkt som ett icke avsett resultat av egna åtgärder.

När det gäller Järnförädling innebär naturligtvis det faktum att företaget offentligt stämplas som ett krisföretag, och något senare som icke företagsekonomiskt rimligt att driva vidare, att både kunder och leverantörer kan tänkas avbryta kontakter med företaget.

I Sonabfallet innebar kraven på en omstrukturering och omflyttning av personal i samband med fusionen med AGAs mobilradiorörelse att utvecklingspersonal slutade sina anställningar, vilket kan tänkas ha stört den löpande produktionen med ännu större förluster som resultat.

Sammanfattning

I korthet kan denna beskrivning och analys sägas visa hur svårt det är att på ett meningsfullt sätt tillämpa den i maktdebatten använda begreppsapparaten. Vi tycks vara alltför fångade av tanken att företagen utvecklas som ett resultat av beslut fattade uppifrån och ner i ett hierarkiskt system, en process som också utmärks av tågordningen problem – analys – slutsats. I en sådan modell är det inte orimligt att diskutera hur olika intressenter har inflytande på utvecklingens gång.

I den mån erfarenheterna av de studerade praktikfallen kan generaliseras är det närmast att utvecklingen i många fall är omöjlig att förutse och planera för, att intressenterna är betydligt fler och andra än som vanligen nämns i debatten samt att inflytande inte kan ordnas på ett enkelt sätt uppifrån och ner enligt en formell beslutspyramid. Inflytande är sammankopplat med individer snarare än med grupper.

Slumpmässiga faktorer och den allmänna atmosfär i vilken beslut fattas förefaller ha större betydelse än hur olika personer och intressenter inordnas i den formella beslutsgången.

Mot den här bakgrunden är det inte orimligt att ställa sig frågande till om de former för företagets demokratisering som både styrelsrepresentationen för de anställda och medbestämmandelagen är exempel på någonsin kan leda till avsedda resultat. Huvudresultatet av fallstudierna är att det i allmänhet är omöjligt att betrakta företagsutveckling som resultatet av beslut

fattade i vad man kan kalla etablerade former.

Det finns förvisso en formell beslutapparat, väl utvecklad och beprövad, men den förefaller att mer fördunkla än klargöra vilka processer som ligger bakom utvecklingen i företagen. Företagsstyrelserna är kanske det formella beslutorganet inom företagen som mer än andra bekräftar och godkänner en händelseutveckling snarare än tar initiativ till den. Detta medför att förhoppningar om att de anställda skall kunna påverka företagsutvecklingen genom representation i företagsstyrelserna ter sig ogrundade.

Inte heller medbestämmandelagen går fri från sådana invändningar. Även om medbestämmandelagen åtminstone till en del utformats utifrån insikten om styrelserepresentationens otillräcklighet, kanske det praktiska resultatet blir upprättandet av en ny formell apparat för förhandlingar. Risken är att denna apparat lika litet som den sedan långa tider inkörda beslutapparatens fungerar som motor för företagsutvecklingen.

I två av de studerade fallen, Järnförädling och Sonab, spelade förhandlingar enligt medbestämmandelagen en betydande roll. Ändå har jag i dessa fall inte kunnat frigöra mig från intrycket att förhandlingarna huvudsakligen hade en symbolisk funktion. De händelser som kom att bli styrande för den fortsatta utvecklingen inträffade innan förhandlingar överhuvudtaget var påtänkta.

Det är betydligt enklare att redovisa skepsis och invändningar mot de former som demokratiseringsprocessen tagit än att ange andra eller kompletterande vägar. Kanske är det så att man inte kommer förbi frågan hos vilka av företagets intressenter som företagets högsta ledning skall vara förankrad, dvs formerna för tillsättande och avskedande av företagsledning. En bredare förankring än den koppling huvudsakligen till företagets ägare som vi har idag skulle kanske leda till en annan inställning hos företagsledning och därigenom också hos förtroendetjänstemän på andra nivåer i företaget. Även om inte heller en sådan ordning skulle vara ett tillräckligt instrument för att åstadkomma en demokratisering i företagen, är den kanske ändå nödvändig att genomföra.

Per-Martin Meyerson

Löntagarinflytandets gränser – en kritisk granskning av mål och medel i frågan om ägarfunktionens kollektivisering

Denna framställning gäller i huvudsak löntagarinflytande genom medägande. Således diskuteras inte direkt anställdas inflytande genom MBL eller genom utökad styrelserepresentation. I den utsträckning som dessa båda former av löntagarinflytande avser företagets produktionsinriktning och lokalisering torde de slutsatser som redovisas i uppsatsen till stor del vara tillämpliga även på dessa former. Så t ex måste enligt min mening en fullständigt genomförd paritet mellan representanter för ägare och anställda i företagets styrelser¹, i stort sett i samma utsträckning som ett medägande enligt Meidners förslag², leda till att det reella företagaransvaret successivt övergår på de anställda och deras organisationer.

En utgångspunkt för resonemangen i uppsatsen är att en ekonomi med löntagarstyrda företag har väsentligt sämre effektivitetsegenskaper än den som i huvudsak låter enskilda kapitalägare bestämma över produktionens inriktning och lokalisering. Ställningstagandet bygger på traditionell ekonomisk teori. Det stöds också av iakttagelsen att löntagarägda företag till skillnad från t ex konsumentkooperativa inte av egen kraft kommit att ingå som ett mer påtagligt inslag i det svenska näringslivets ägarstruktur.

En annan utgångspunkt är att analogin med den "politiska demokratins imperativ", att de styrda måste ha full kontroll över de styrande, endast kan vara tillämplig på förhållandena på arbetsplatserna. En utvidgad och rätt utformad arbetsplatsdemokrati bör emellertid snarast kunna medföra positiva effekter på produktiviteten.

Det blir därför först när analogin utvidgas till att gälla de anställdas inflytande över investerings- och nedläggningsbeslu-

ten i företagen som denna maktförskjutning får större betydelse för marknadsekonomins effektivitetsegenskaper.³

En tredje utgångspunkt är att kraven på en annan ordning inom det privata näringslivet har sin huvudsakliga grund i den koncentration av ägar- och styrelsefunktionen till ett fåtal personer och grupper som är karakteristiskt för ägarstrukturen i storföretagen. Det blir därför företrädesvis ägarfunktionen i dessa som analyseras.

I ett inledande avsnitt pekar jag på några för effektiviteten viktiga egenskaper hos en marknadsekonomi av svensk typ. I några följande avsnitt "prövas" de mål man från olika håll anser sig kunna nå med ökat löntagarinflytande genom medägande. Ägarfunktionens innehåll och de nuvarande ägarnas sätt att fylla detta står i centrum för den därpå följande framställningen. Effekten av den tilltagande institutionaliseringen av ägarförhållandena inom storföretagen analyseras och en skiss av löntagarägda aktiefonder med mer aktivt företagansvar diskuteras. Dessa fonder och de i de avslutande avsnitten följande förslagen till förändringar kan ses som riktlinjer i en utveckling mot ökat inflytande för anställda utan att marknadsekonomins effektivitetsegenskaper behöver försämrats – en marknadskonform lösning.

Marknadsekonomins effektivitetsegenskaper

Ett utmärkande drag för produktionen i en marknadsekonomi är att den sker under ofullständig information om framtida pris- och efterfrågeförhållanden och om förändringar i teknologin. Den enskilde producenten kan visserligen genom ökad information förbättra sin position, men han kan aldrig nå full säkerhet. Man brukar tala om att produktionen sker under risk till skillnad från osäkerhet, ett tillstånd då informationsgenererande processer inte kan förbättra prognosen utan utfallet helt är beroende av slumpen.

I en marknadsekonomi med till privatägda företag decentraliserade beslut bärs denna risk i första hand av ägarna. Vinstens karaktär av osäker restpost gör ägarna obenägna att lånefinan-

siera hela det nödvändiga kapitalbehovet. Storleken av den buffert mot oförutsedda händelser som man anser sig behöva – ägarkapitalet – varierar visserligen mellan företag och över tiden men är en nödvändig förutsättning för att de andra deltagarna i produktionen skall kunna ges fasta ersättningar.

Ett viktigt villkor för industriell tillväxt i en ekonomi av svensk typ är ett flexibelt utbud av sparmedel, som kan ställas till förfogande i form av riskvilligt ägarkapital. Karakteristiskt för den industriella utvecklingen in i våra dagar har varit en liten grupp kapitalägare, som kan och vill tillhandahålla riskvilligt kapital, och stora grupper anställda med begränsade möjligheter att genom eget sparande bidra till den industriella kapitalbildningen. Med denna arbetsfördelning har också följt en exklusiv rätt för denna lilla grupp att bestämma över investeringar och därmed över produktionens inriktning och lokalisering.

Ett centralt tema i den nu pågående löntagarfondsdebatten är att denna gamla rollfördelning ifrågasätts. Borde inte de anställda ta på sig ansvaret för sparande och kapitalbildning och därmed finansieringen av nya investeringar? Skulle någon form av löntagarstyre i framtiden kunna ersätta den nuvarande ägarfunktionen i företagen? Kan med andra ord ägarfunktionen i vår nuvarande blandekonomi kollektiviseras utan att detta väsentligt försämrar effektiviteten i ekonomin och innehållet i den politiska demokratin?

Det här vore nu inte särskilt problematiskt om i ägarfunktionen inte också innefattades att organisera och kontrollera produktionen, styrfunktionen. Utmärkande för den klassiska företagaren är att han förenar dessa båda funktioner – det finansiella riskbärandet och styrfunktionen samt att han får sin ersättning genom en restpost, vinsten.

I den omständigheten att de som organiserar och kontrollerar produktionen som ersättning får rätten till ett eventuellt resultatöverskott sedan alla kontraktsenliga åtaganden fullgjorts, ligger ett starkt incitament till effektivitet och förnyelse. Med givna kontraktsåtaganden kommer ju resultatöverskottet att bli beroende av sådana effektivitetsbefrämjande åtgärder som ett riktigt

produktval, anpassning av de olika produktionsresurserna i enlighet med deras marginella bidrag, löneformer och åtgärder för minskning av olika former av ineffektivitet. Genom ett sådant avlöningssystem för ledarna av produktionen minskar behovet av övervakning av organisations- och kontrollfunktionerna inom produktionen.⁴

Svårigheterna att ersätta det här avlöningssystemet med ett på administrativa rutiner uppbyggt kontrollsystem har dokumenterats genom erfarenheter från olika öststatsekonomier. Det synes inte bara vara effektiviteten inom den rådande produktionen utan framförallt den för tillväxten så viktiga förnyelseaktiviteten som blir lidande.

Bilden av den här ovan beskrivna "klassiska situationen" vad avser företagarens funktioner och incitament är inte bara tillämpbara på de mindre och medelstora fåmansbolagen. När det gäller de större företagen med skilda ägar- och styrandefunktioner är visserligen vanligen sambandet mellan resultatöverskott och ersättning till företagsledningen mindre direkt. Även om det här snarare blir fråga om mer marknadsbetonade restriktioner i form av konkurrens från andra potentiella företagsledare eller ledarteam, spelar fortfarande förmågan att uppnå resultat i form av höga vinster en avgörande roll i denna konkurrens.⁵

Marknadsekonominns effektivitetsegenskaper bygger alltså på möjligheten till individuell materiell förkovran och makt för enskilda kapitalägare. Ägandet kan sägas innehålla de rättigheter som ger dessa möjligheter och därigenom incitament. Ett utmärkande drag i den senaste utvecklingen är att dessa rättigheter av makt- och fördelningspolitiska skäl successivt urholkats och incitamenten därmed försvagats. Samtidigt har de anställdas organisationer arbetat för en minskning av materiella incitament i produktionen – den solidariska lönepolitiken, borttagande av ackord osv – så att man kan tala om en allmän försämring av incitamentstrukturen i ekonomin.

Det råder utan tvekan ett spänningsförhållande mellan ett starkt jämlikhetskrav och ett ekonomiskt system byggt på marknadshushållning med till privatägda företag decentraliserade

produktionsbeslut. Behovet av en flexibel tillgång på riskkapital och en under de rådande konkurrensförhållandena fungerande incitamentstruktur skapar olikheter i inkomster och förmögenheter. En alltför låg tolerans av inkomst- och förmögenhetsskillnader äventyrar i första hand näringslivets förmåga till industriell förnyelse. Även i planekonomier av öststatstyp synes betydande inkomstskillnader vara nödvändiga som incitament. I själva verket tyder den senaste utvecklingen på att det är lättare att åstadkomma de nödvändiga ekonomiska incitamenten under de politiska förhållanden som råder i dessa länder än i västerländska demokratier.

Tål den nuvarande marknadsekonomin ytterligare inskränkningar i ägarnas rättigheter genom t ex ökat löntagarinflytande, eller kan detta ges former som snarare förstärker marknadsekonominns effektivitetsegenskaper än försämrar dem? Det är dessa frågor som skall bli föremål för diskussion i det följande. Men först något om bakgrunden till kraven på ökat löntagarinflytande.

Löntagarinflytande – till vad?

En mål-medel-analys kring frågan om kollektiva fondsystem i de former som presenteras i förslag från representanter för arbetarrörelsen ger upphov till misstanken att de inte i första hand konstruerats för att nå de angivna målen. Inkomst- och förmögenhetsspridning, den solidariska lönepolitikens problem, en mer spridd ägarstruktur och ett ökat sparande kan lättare uppnås på andra mer traditionella vägar.⁶

Om man istället betraktar det traditionella socialistiska kravet att produktionsmedlen skall ägas kollektivt och kontrolleras av de arbetande som det övergripande målet, blir det lättare att förstå den föreslagna successiva övergången till någon form av löntagarstyre inom den privata sektorn av näringslivet.

Praktiserade former av kollektivt ägande av produktionsmedlen, såväl den centraliserade öststatssocialismen som ett mer decentraliserat arbetarstyre av jugoslavisk modell, har visat sig leda till ineffektivitet och ofrihet. SAP-LO-förslagen vill vara en

”tredje väg”.⁷ Förslagsställarna menar att ett överförande av ägarfunktionen i de privata företagen till de anställdas organisationer skulle öka demokratin och minska orättvisorna utan att det tidigare ekonomiska systemets inneboende förmåga till effektiv hushållning med knappa resurser behöver äventyras. Överförandet av kontrollen av företagen i den privata sektorn till löntagarkollektivet blir därför enligt min mening ett substitut för andra former av socialisering och därmed i första hand ideologiskt betingat.

Men det finns också mer pragmatiska argument. Endast en kollektiv styrning av produktionen kan skapa förutsättningar för det ökade samhällsinflytande som av vissa grupper nu betraktas som nödvändigt för att klara sysselsättningen såväl totalt som regionalt. Den kollektiva ägarfunktionen skulle kunna upprätthållas av de fackföreningsfunktionärer som i utvecklingen på arbetsmarknaden nu ser sina uppgifter begränsade och förändrade. Härtill kommer det kanske något mer luddiga argumentet att en ”äkta participation” i arbetslivet endast kan uppnås om företagen styrs av representanter för de anställda.⁸

Demokratifrågan

Kravet på ökat inflytande över produktionen för löntagarkollektivet på kapitalägarnas bekostnad har i huvudsak formulerats som krav på ökad demokratisering av arbets- och produktionslivet. Även om ägarmakten över företagen i accelererande takt övergår på institutioner, och även om dessa skulle vara demokratiskt styrda, legitimeras den genom kapitalinnehavet och detta sägs vara odemokratiskt. Som bl a Elvander visar hamnar man emellertid i en motsägelse när man motiverar en övergång till fackföreningsstyrda företag med att man därmed ökar demokratin i samhället.

Med politisk demokrati menas ju att alla medborgare genom allmän och lika rösträtt kan påverka ett beslutfattande i representativa organ. Besluten sker enligt majoritetsprincipen och efter fri åsiktsbildning. Som det överordnade värdet i den repre-

sentativa demokratin brukar anges åsiktsgemenskap mellan väljare och valda.

Ekonomisk demokrati måste rimligen betyda att den politiska demokratin beslutområden och beslutformer genom i demokratisk ordning fattade beslut skall utsträckas till att gälla den privat ägda sektorn inom ekonomin. Denna skall därför ägas och styras av representanter valda av samhället. Men detta är socialism. Ekonomisk demokrati på makroplanet kan inte vara något annat än socialism. På mikroplanet däremot, "arbetsplatsdemokratin", kan den förenas med vårt nuvarande ekonomiska system.

Makrodefinitionen säger alltså att en överföring av ekonomisk makt från privata ägare till vissa intresseorganisationer inte är förenlig med den ekonomiska demokratin. Vi kan vidare konstatera att systemet att t ex låta en korporativ intresseorganisation utse styrande organ inom ett fondsystem istället för genom allmän och lika rösträtt inte är förenligt med den politiska demokratin.⁹

I argumenteringen för demokratisering genom införandet av olika kollektivt ägda fondsystem har arbetarrörelsens representanter kommit att föra debatten på fel plan. Frågan gäller inte den demokratiska beslutordningen utan legitimiteten. Enligt marxistisk syn har de arbetande rätten till det genom arbetet skapade mervärdet. Följdriktigt är arbete därför den enda faktor som ger rätt till inflytande i produktionen.¹⁰ Rätten att välja företagsledning måste enligt denna ideologi tillhöra de anställda.

Mot denna syn står tanken att produktionen så effektivt som möjligt skall tjäna människornas, både de arbetandes och konsumenternas, behov och önsknings. Demokratiskt valda representanter har av folket givits mandat att delegera rätten att föra krig till generalerna och rätten att bedriva produktion till de medborgare eller sammanslutningar av medborgare som anses ha förutsättningar för detta. Det är med en sådan tolkning som systemet med en för ägarna exklusiv rätt att bestämma över företagets lokalisering och produktionsinriktning kan legitimeras i ett demokratiskt styrt samhälle.

Ett av arbetarrörelsen utsett kollektiv som övertagare av företagansvaret kan alltså inte motiveras med önskan om "en fördjupad demokrati". Det är här istället fråga om en på speciella värderingar byggd legitimering av beslutfattandet inom produktionen.

Ägarfunktionen i storföretaget

Frågan om ökat löntagarinflytande har kommit att gälla åtminstone i första hand storföretagen. Karakteristiskt för dessa är att man i viss utsträckning kan se det finansiella risktagandet som skilt från funktionen att kontrollera och utveckla företaget, styrfunktionen.

I själva verket kan ägarna till börsföretagen delas i två grupper. Den första består av ett stort antal anonyma ägare som i aktier ser ett värdepapper vars avkastning, till skillnad från t ex obligationer, är beroende av utfallet på företagets resultat. Orsaken till att vissa personer hellre placerar i aktier än i obligationer är att man bedömer företagets utvecklingsmöjligheter så optimistiskt att de som ersättning föredrar en viss del av ett väntat överskott framför en förhandsbestämd ersättning. Att det finns långivare som är beredda att på det här sättet vara med och dela riskerna i produktionen är en viktig förutsättning för en decentraliserad marknadsekonomi av vår typ.¹¹

Utmärkande för den här gruppen aktieägare är vidare att de var och en äger en försvinnande liten del av bolagets aktiekapital. Det fordras alltså ett mycket stort antal av dessa ägare för att utöva ett inflytande på bolagsstämman. Dessa aktieägare är därför vanligen inte intresserade av det inflytande aktien ger. Svikna förväntningar tar sig istället uttryck i att man röstar med fötterna.

Med det här synsättet blir det naturligt att betrakta ägare av obligationer, konvertibla obligationer, preferensaktier, s k warrants och vanliga aktier som olika typer av långivare till företaget. Aktieägarna är den grupp av företagets finansierare som har minst riskaversion och/eller är mest optimistiska om företagets möjligheter.

Genom sina uppgifter som långgivare och finansiella riskbärare fyller denna grupp av aktieägare en viktig allokeringsfunktion. I målet att fördela de finansiella resurserna så att man uppnår högsta möjliga tillväxt i dessa ligger ju incitamentet till en effektiv allokering av resurserna inom ekonomin.

Aktieägarnas förmåga till måluppfyllelse är emellertid beroende av information om företagen och deras framtidsmöjligheter. Genom förbättrad information kan avkastningen på det investerade kapitalet höjas och resursfördelningen samtidigt förbättras. Endast de större aktieägarna kan emellertid bära kostnaderna för denna information. De små kan i viss mån utnyttja möjligheterna att köpa information billigare genom att satsa i olika typer av fonder och investmentbolag. Men de kan också investera i enskilda företag på förtroendet för de kontrollaktieägare som i praktiken behärskar bolagsstämman.

Vi är nu inne på den andra gruppen av aktieägare – de egentliga ägarna. Dessa är vanligen få. De representerar makten, inflytandet, genom sin möjlighet att bestämma över styrelsens sammansättning. När man talar om ekonomisk demokrati genom löntagarstyre är det dessa kontrollaktieägares funktion man vill överföra på löntagarkollektivet.

Kontrollaktieägarnas situation och möjligheter måste emellertid ses i historiskt perspektiv. De svenska storföretagen har vanligen uppstått ur enskilda människors initiativ och risktaganden. Så även i vår tid: Salénrederierna, Hennes & Mauritz, Tetra Pak, för att ta några exempel. Det är naturligt att grundarna och deras närmaste medarbetare under åren förvärvat en kompetens inom företagets område som av de nya aktieägarna betraktas som en omistlig tillgång. Det blir då följdriktigt att den styrelse som grundarna utser också får de nya aktieägarnas förtroende. Nyval till denna fortsätter att vara en affär för den inre kretsen i kraft av detta förtroende. Kring de tidigare ägarna och deras familjer bildas så småningom en krets av personer, som i kraft av sin ställning och kompetens fortsätter att bära ansvaret för företagets utveckling. Dessa personer kan själva vara aktieägare eller representera institutioner med större inne-

hav av företagets aktier. Gemensamt för dem är att de inte röstar med fötterna utan påtar sig ett mer direkt företagaransvar. Den svenska företagsamhetens historia visar många exempel på en sådan utveckling.¹²

Så länge företaget går bra finns det egentligen ingen anledning för övriga aktieägare att utöva sitt inflytande över bolagsstämman. Men även i mer eller mindre långvariga kriser utlöses ofta de nödvändiga förändringarna genom de inre kretsarna innan eventuella aktioner över bolagsstämman hinner utformas. Mer spännande bolagsstämmor handlar därför mer om oenighet i vissa bestämda frågor än om byte av direktion och styrelse.

Löntagarstyre

Ökat inflytande för de anställda på kapitalägarnas bekostnad kan ske i olika former, med hjälp av MBL, genom utökad styrelserepresentation för anställda eller över äganderätten. Det kan också gälla alla eller bara vissa områden, arbetsförhållanden, investerings- och lokaliseringsbeslut osv, samt vara mer eller mindre genomgripande, från ett totalt övertagande av besluträtten över olika grader av medinflytande till rätten att informeras. För syftet med denna uppsats kan vi nöja oss med en enklare kategoriuppdelning. Med löntagarstyre avses varje form av löntagarinflytande som har ett avgörande inflytande över företagets investerings- och lokaliseringsbeslut. Med medinflytande menas olika former av deltagande i besluten kring samma frågor men utan detta avgörande inflytande.

Det viktigaste argumentet mot löntagarstyrda företag är att konsumentintresset kommer att bli lidande. Det finns en klar motsättning mellan konsumentintresset och de anställdas intressen, framförallt på det lokala planet. Den senaste utvecklingen i Sverige ger många exempel på vad som skulle kunna inträffa om det lokala löntagarintresset får dominera företagets investerings- och etableringsbeslut.

I SAP-LO-rapporten kommer detta problem till uttryck i en komplicerad fördelning av det inflytande som löntagarnas aktier ger. Det lokala inflytandet neutraliseras successivt och kommer

i god tid innan löntagarna uppnår majoritet på bolagsstämman att ha överförts på andra mer centrala instanser. Men med en sådan centralisering av företagaransvaret till centrala fackliga institutioner hamnar man i ett annat problem. Det blir nu inte bara fråga om verkningarna på marknadsekonomins effektivitet av en kollektivisering av ägarfunktionen, utan också om faran för maktbalansen i samhället av en successiv eliminering av den tredje parten, privata företag.

Som diskuterats i föregående avsnitt måste med löntagarstyre i börsföretagen rimligen avses att kontrollaktieägarnas inflytande överförs på de anställda och deras organisationer. De nya ägarna är nu inte längre någon "oberoende part". De representerar två intressenter i företaget, ägarkapitalet och löntagarna. Det är inte troligt att den i föregående avsnitt beskrivna stora gruppen av aktieägare, finansiella riskbärare, är beredd att i detta läge utan vidare betrakta aktien som en lika attraktiv investering som tidigare. Ätminstone till att börja med, innan motsatsen bevisats, kommer man att betvivla de nya ägarnas kompetens att välja och "hantera" skickliga företagsledning. Arrangemang av typen utvecklingsfonder, finansierade med löneskatter, gör de nya ägarna mindre beroende av marknaden för riskkapital. Härigenom kan de väntas ha en mindre "professionell" syn på behovet av utdelningstillväxt. Om man vill ha kvar privata långgivare beredda att ta risker, blir det med all sannolikhet nödvändigt med vissa garantier, kanske i former som liknar Handelsbankens indexaktier.

Bestämmer man sig för införandet av löntagarstyre bör övergången ske snabbt och inte under en så långdragen process som följer med arbetarrörelsens skisserade förslag. Övergången borde egentligen kunna ske över en natt genom en riktad emission av nya stamaktier till de nya kontrollaktieägarna. De gamla ägarnas aktier övergår samtidigt i preferensaktier med indexklausul à la Handelsbanken. Vill man dessutom stärka konkurrensen i den löntagarstyrda sektorn av näringslivet kan man organisera produktionen i ett antal konglomeratföretag med rätt att producera samma produkt och konkurrera med varandra.

Man kan naturligtvis inte visa vad en sådan ordning skulle betyda för marknadsekonomins effektivitetsegenskaper och för innehållet i den politiska demokratin. Man kan bara gissa. Och dessa gissningar styrs naturligtvis av värderingar. Så mycket kan man emellertid konstatera, att vårt materiella välstånd bygger på en känslig och komplicerad dynamisk process.¹³ Den industriella förnyelsen har hittills varit beroende av enskilda människors originella idéer och initiativ. Jag tänker här mindre på själva uppfinnarverksamheten än framförallt på innovatörerna, dvs de personer som haft förmågan att se vad som är kommersiellt möjliga projekt och haft kraften att genomföra dem. Den svenska företagsamhetens historia är full av exempel på betydelsen av denna knappa produktionsfaktor. Samtliga våra stora exportföretag har startats på initiativ av en eller ett fåtal personer. Dessa personers kapital- och arbetsinsatser har vanligen också varit en förutsättning för genomförandet av det riskfyllda uppbyggnadsarbetet.

Inga löntagarstyrda företag har deltagit i denna process, inte heller har några statliga eller fackföreningsstyrda företag och knappast heller konsumentägda i någon nämnvärd utsträckning bidragit till denna viktiga form av industriell förnyelse. En övergång till någon form av löntagarstyrda företag kan betyda att vi inte anser oss behöva något nyföretagande i framtiden eller att vi tror oss om att kunna klara detta inom ett system med bara löntagarstyrda företag. Att tillåta enskilt företagande sida vid sida med löntagarstyrda företag kan inte accepteras. Då blir de senare utkonkurrerade. Detta erkänns oförbehållsamt av dem som rekommenderar övergång till ett löntagarstyrt näringsliv.

Medinflytandets gränser

Vill man, som anges inte bara i de borgerliga partiernas uttalanden kring löntagarfondsfrågan utan också i det senaste SAP-LO-förslaget, samtidigt med ett ökat löntagarinflytande över produktion och arbetsliv stärka förutsättningarna för den nuvarande decentraliserade marknadsekonomi, måste detta inflytande ges en sådan utformning att de slutgiltiga avgörandena avseende

företagens investerings- och lokaliseringsbeslut domineras av en av löntagarintresset oberoende part.

Men denna part kommer i framtiden mindre att utgöras av ett fåtal kapitalstarka personer och familjer och mer av olika institutioner såsom försäkringsbolag, stiftelser och framförallt privat och kollektivt ägda fonder med en aktiv och professionell värdepapperförvaltning som mål. Till dessa kan fogas institutioner för medägande för anställda – löntagarfonder. I denna utveckling kan jag se ett ökat löntagarengagemang på två plan.

För det första torde en intelligent tillämpning av MBL-lagarna kunna frigöra krafter hos olika kategorier av anställda med såväl en mer meningsfull tillvaro i arbetslivet som förbättrad effektivitet i produktionen som resultat. Det är viktigt att man i detta arbete inte förväxlar de fördelar som kan nås genom ökad "participation" i arbetslivet med den maktförändring i samhället som uppnås genom att man överför ägarfunktionen på ett kollektiv.

För det andra kan av anställda individuellt och/eller kollektivt ägda fonder komma att spela en viktig roll i de alltmer institutionaliserade ägarförhållandena inom näringslivet.¹⁴ De anställdas inflytande över investeringsbesluten kommer på det här sättet till uttryck genom äganderätten, dvs man ges inte bara ett inflytande utan också det därmed sammanhängande ansvaret. Detta ansvar kan ta sig uttryck inte bara genom en passiv värdepapperförvaltning utan också genom ett mer direkt aktivt ägaransvar.

Jag skall i korthet diskutera vad jag menar med detta mer direkta ansvar.

Det institutionella ägandets effektivisering

I en perfekt fungerande marknadsekonomi med decentraliserad kapitalförvaltning bestäms fördelningen av kapitalresurserna av kapitalägarnas förväntningar om olika investeringars avkastning. I målet att fördela de finansiella resurserna så att man uppnår högsta möjliga tillväxt i dessa ligger incitamentet till en effektiv allokering av resurserna inom ekonomin. Med en professionell värdepapperförvaltning menar man vanligen också en

aktivitet som utgår från detta mål.

När det gäller aktier är kapitalägarnas förmåga till måluppfyllelse beroende av information om företagen och deras framtidsmöjligheter. Denna kan aldrig bli fullständig. Genom förbättrad information kan emellertid vanligen kapitalägarna uppnå större måluppfyllelse och därmed samtidigt effektivare fördelning av kapitalresurserna. Om på marknaden finns ett stort antal långgivare och låntagare blir verkningarna av felaktiga eller bristande informationer mindre än om båda eller någon av dessa kategorier är få och mycket stora. I den senare situationen ökar också risken för politisk styrning av resurserna.

Men långgivare bör heller inte vara för små. Det måste löna sig för dem att betala för den nödvändiga informationen. Frågan om vilket av ytterlighetsalternativen – ett fåtal välinformerade långgivare eller ett mycket stort antal oinformerade – som ger den effektivaste allokeringen av riskkapitalet kan inte med säkerhet besvaras. Sannolikt är en struktur med ett någorlunda stort antal välinformerade långgivare att föredra.

Under den industriella uppbyggnaden och den starka materiella välståndsutvecklingen fram till våra dagar har allokeringen av ägarkapitalet och därmed de industriella resurserna till alldeles övervägande del legat i händerna på dels ett stort antal företagare i den klassiska meningen, dvs hos personer som förenar funktionen att tillhandahålla riskkapital med funktionen att kontrollera och utveckla produktionen, dels hos stora privata kapitalägare med ett verkligt inflytande över valet av företagsledning. Dessa kontrollaktieägare har varit bundna till bestämda företag på samma sätt som de "klassiska företagen", dvs de har tagit samma direkta ansvar för utvecklingen av företaget och endast i undantagsfall gått ur sitt ansvar genom att rösta med fötterna. Att döma av resultatet – Sveriges omvandling till en första rangens industrination – har denna ordning fungerat väl.

Den tilltagande institutionaliseringen av ägarförhållandena inom storföretagen, som av tekniska, ekonomiska och fördelningspolitiska skäl med all sannolikhet kommer att fortsätta, vad har den betytt och vad kommer den att betyda för effektiv-

teten i resursfördelningen? Kan vi i fortsättningen räkna med samma effektivitet och innovationsbenägenhet i produktionen om vi ersätter de tidigare på enskilt kapitalinnehav grundade kontrollaktieägarna med tjänstemän utsedda av ett antal institutioner för vilka aktier ofta utgör en försvinnande liten del av det totala kapitalinnehavet?

Detta är en viktig men svår fråga. Det finns mycket litet material som kan ge oss en föreställning om hur ägarfunktionen utövas under andra mer kollektiva ägarformer. Så mycket kan vi dock konstatera att åtminstone hittills, statliga, konsument- och producentägda och fackföreningsstyrda företag inte i någon nämnvärd utsträckning bidragit till den viktiga industriella förnyelsen.

När vi av fördelningspolitiska skäl och under den felaktiga rubriken ökad demokratisering i näringslivet söker efter nya och mer kollektiva ägarformer är det med all sannolikhet en "näst bäst lösning" vi får nöja oss med. Om vi accepterar att en sådan inte kan vara ett överförande av ägarfunktionen i den privata sektorn på fackföreningsrörelsen med bibehållandet eller förstärkandet av produktion i kooperativ och statlig regi, blir en fortsatt institutionalisering av äganderätten till storföretagen det mest sannolika alternativet.

Under en sådan utveckling skulle ett medägarande i form av individuellt eller kollektivt ägda löntagarfonder kunna stärka systemets möjligheter till en mer effektiv allokering av resurserna. Detta förutsätter dock att vissa villkor för fondernas uppbyggnad och aktivitet måste vara uppfyllda. En enskild löntagarfond eller fonderna tillsammans får inte genom sin storlek få ett bestämmande inflytande över aktiemarknaden. Vill vi minska koncentrationen i inflytandet över storföretagen måste de nya löntagarfondernas tillkomst betyda en ökad konkurrens om inflytandet med tidigare stora kapitalägare, inte att man tar över och förstärker koncentrationen i beslutfattandet.

Med institutioner som huvudsakliga ägare måste man räkna med att förslag om större strukturförändringar och innovationer i huvudsak kommer från professionella företagsledare vilkas

intresse för företagets utveckling ofta inte är knutet till ett aktieinnehav. De stora ägarna, även om det i framtiden kommer att krävas allt fler för att på bolagsstämmorna forma en majoritet, kommer i sin aktivitet att vara hänvisade till att bedöma de olika företagsledningarnas förslag. De kommer vanligen inte att som de mindre aktieägarna kunna rösta med fötterna och därmed försvåra den framtida finansieringen för de företagsledningar man misstror. Det blir nödvändigt att man ikläder sig det mer direkta ansvaret som under tidigare ägarförhållanden upprätthållits av vissa stora individuella kapitalägare eller grupper av ägare. Men för ett sådant direkt ansvar krävs en större professionalitet i förvaltningen, byggd på dels insamlandet av information, dels på viljan och möjligheten att i krissituationer ta ett ansvar. Kommer de fondsystem för anställda, som nu byggs upp inom ramen för det nya sparlönesystemet, att få de resurser som behövs för sådana uppgifter? Kommer vidare den utökade rätten till placering i aktier för försäkringsbolag och andra försäkringsfonder att stimulera dessa institutioner till ett mer aktivt företagaransvar? Det är i svaren på sådana frågor vi kan finna ut behovet av nya insatser på den viktiga marknaden för riskkapital.

Vinststyrd eller skattefinansierad industriexpansion

Det synes visserligen finnas en betryggande majoritet både inom de demokratiska politiska partierna och inom löntagarnas organisationer för ett bibehållande, ja för ett förstärkande av den nuvarande marknadsekonomin med till enskilda företag decentraliserade produktionsbeslut. En förutsättning för att en sådan marknadsekonomi skall uppvisa de önskade effektivitetsegenskaperna är att den nuvarande skattefinansierade subventionspolitiken ersätts med en vinststyrd industriexpansion. Detta förutsätter i sin tur en återgång till allmänt högre vinstläge och till en skattepolitik som inte diskriminerar mot ersättningar till ägarkapitalet utan underlättar ett flexibelt utbud av riskkapital. Det är möjligt att den bredare förankring av ägarintresset i

företagen som följer med de ovan skisserade förändringarna inte räcker för att uppnå politisk acceptans för en sådan utveckling.

Vinsternas onekligen ringa vikt när det gäller förmögenhetsbildningen i förhållande till deras stora betydelse som incitament och medel i den industriella förnyelsen gör att man borde kunna hoppas på att en fördjupad information om dessa sammanhang skall leda till en mer nyanserad syn på de sk övervinsterna.

Viktiga politiska och psykologiska problem synes emellertid vara förknippade med känslan hos löntagarparten, inte bara i Sverige, att det man avstår ifrån i avtalsförhandlingarna i sin helhet går till en liten grupp stora kapitalägare och hos dessa bildar grunden för en okontrollerbar och orättvis förmögenhetsbildning.

Detta sägs skapa en alltför stark militans på arbetsmarknaden och leda till en med hänsyn till den önskade industriella expansionen för hög löneandel i produktionen. Härtill kommer risken för löneglidning som lätt uppstår i situationer med betydande vinstsplittring mellan expansiva och stagnerande branscher. Situationen anses vara en betydelsefull faktor till förklaringen av den inom många industriländer rådande höga inflationstakten.

Vinsternas fördelning

De politiska förutsättningarna i det nu rådande klimatet på arbetsmarknaden för en återgång till de högre bruttovinstandelar som gällde för 50- och början av 60-talen skulle med all sannolikhet kräva någon form av överenskommelse beträffande vinsterna.

Det är emellertid att märka att större delen av företagens driftöverskott inte betraktas som utdelningsbara vinster utan som medel att trygga företagens framtida expansion och bestånd. I sin strävan att överleva genom expansion och förnyelse får för företagsledningen i det moderna storföretaget en marknadsmässig ersättning till riskkapitalet mer karaktären av en restriktion än ett mål i sig.

Om man som jag har den uppfattningen att "övervinster" i första hand bör fungera som tillväxtmedel och trygghetsunder-

lag i det företag där de uppstår, bör en neutralisering av övervinster kunna åstadkommas genom en formalisering av vad som i själva verket redan äger rum, dvs den avkastning på det egna kapitalet som överstiger en viss nivå tillförs kontinuerligt en från ägarna avskild "trygghetsfond".¹⁵

Härigenom får vinsterna verka som incitament och tillväxtmedel innan fördelningspolitiska åtgärder sätts in, vilket är av avgörande betydelse för systemets funktionsduglighet. Vinster som medel till industriell förnyelse och expansion kan nämligen aldrig ersättas av subventioner och mjuka lån. Det kan också ifrågasättas om dessa "protektionistiska" instrument för att korrigera en dåligt fungerande arbetsmarknad kommer att på längre sikt vara förenliga med våra internationella åtaganden.

Noter

¹ De mest långtgående reglerna för anställdas styrelsrepresentation finns för närvarande i Västtyskland. Det är emellertid inte fråga om fullständig paritet. Ägarna har fortfarande det avgörande inflytandet. Förslag om införandet av paritetsrepresentation har mött starkt motstånd i många länder, t ex Frankrike och Storbritannien, inte minst från representanter för arbetarrörelserna.

² R Meidner m fl, *Löntagarfonder*, Stockholm 1975.

³ Det är en sådan, enligt min uppfattning ohållbar, tolkning av demokratibegreppets innehåll som lett vissa utländska utredare att föreslå fullständig paritetisk medbestämmanderätt. Se t ex "Bullock-rapporten", (*Report of the Committee of Inquiry on Industrial Democracy*, Lord Bullock m fl), samt EG-kommiténs förslag till statut för Europabolaget.

⁴ Företaget som en organisation uppbyggd på ett antal olika kontrakt med intressenterna har hämtats från modern amerikansk organisationsteori. Se t ex A A Alchian och H Demsetz, "Production, Information Costs and Economic Organization",

American Economic Review, årg 62 nr 5, samt I Ståhl, "Ägande och makt i företagen", *Ekonomisk Debatt* nr 1, 1976.

⁵ När det gäller de större företagen med skilda ägar- och företagarfunktioner, som ofta arbetar på fåtalsmarknader med inslag av oligopol eller monopol av varierande styrka kan önskan att överleva genom att växa antas vara ett högre prioriterat mål än vinsten på kort sikt. Det kan emellertid ifrågasättas om inte under marknadshushållning med privat företagande såväl tillväxtmöjligheterna som företagets säkerhet är så starkt positivt korrelerade till vinsten att en sådan omformulering av målet blir onödig. För en diskussion av olika teorier om företagets beteende se t ex P-M Meyerson, *Företagen och innovationerna*, Stockholm 1973.

⁶ För en sådan analys se t ex P-M Meyerson, *Löntagarfonder eller . . .*, Stockholm 1978.

⁷ *Löntagarfonder och kapitalbildning*, förslag från LO-SAPs arbetsgrupp, Stockholm 1978.

⁸ Se t ex P O Edin, "Löntagarmakt för bättre arbetsmiljö", *Svenska Dagbladet*, 1976-03-17.

⁹ N Elvander, "Vem skall styra ekonomin – facket eller folket?", *Tiden* nr 3-4, 1978.

¹⁰ Se t ex B Södersten, "Den sanna pluralismen", *Tiden* nr 4, 1976.

¹¹ För en analys av det decentraliserade risktagandets betydelse för effektiviteten i en marknadsekonomi se t ex F Hayek, *Samhällets användning av kunskaper*, Ekonomiska system, Stockholm 1971.

¹² Se t ex jubileumsskrifterna över SKF, LM Ericsson och Atlas Copco.

¹³ En mer ingående analys av denna process finns i min bok *Löntagarfonder eller . . .*, kap 3.

¹⁴ Dessa "löntagarnas aktiefonder" får inte förväxlas med de i debatten förekommande "utvecklingsfonderna". Dessa är till största delen avsedda att av sysselsättningsskäl finansiera viktiga branscher och företag. Dessa borde rätteligen finansieras över den statliga budgeten. Jag kan inte se någon poäng i att för detta syfte bygga upp ett nytt fondsystem i löntagarnas namn, finansierat genom löneavdrag. Än mindre kan jag se någon poäng i en individuell anknytning till ett sådant fondsystem. Det kan ju här aldrig bli fråga om någon utdelning.

¹⁵ Om övervinster definieras som nettovinsten minskad med en efter marknadsmässiga grunder bestämd ersättning till ägarkapitalet får detta förslag mycket liten reell betydelse under sådana vinstförhållanden som karakteriserat den senaste 15-årsperioden. (Se t ex appendix till kap 7 i den tidigare citerade boken *Löntagarfonder eller . . .*). Men även under vinstförhållanden som på 50- och 60-talen ligger poängen med förslaget i första hand på det psykologiska planet.

Lars Lidén, Stig Ramel, Sven H Salén
och Ove Sundberg

Intressebalans, ägande, välfärd

När svensk industrihistoria för 1970-talet en gång skrivs, kommer man sannolikt att särskilt uppehålla sig vid två företeelser.

En obruten tillväxt under efterkrigstiden fram till 70-talets början hade skapat en nimbus av osårbarhet åt den svenska industrin. Under lång tid hade arbetstagare och arbetsgivare och deras organisationer i stort sett varit ense om strategin för att finslipa effektiviteten i svenskt näringsliv. Det var överskottens fördelning som vållade motsättningar, inte hur de skulle produceras.

Vid ingången av 1970-talet kom nya tongångar delvis som följd av de stämningar som kring 1968 hade präglat samhällsdebatten. Industrin antogs kunna fortsätta att producera den materiella grunden för vår välfärd, samtidigt som den skulle tillgodose helt nya krav.

Vid mitten av 1970-talet gick emellertid snabbt och oväntat luften ur viktiga delar av den svenska industrin. Annars pålitliga storföretag och basnäringar började knaka i fogarna, somliga hotades till sin existens. Under loppet av några få år pumpade staten av skattemedel in tiotals miljarder i företagssektorn. Subventionernas storlek var överväldigande – konsekvenserna oöverskådliga.

De ekonomiska svårigheterna har en rad olika orsaker: den internationella lågkonjunkturen, missgrepp i den ekonomiska politiken, industriella strukturproblem, institutionella trögheter. Dessa trögheter är oavsiktliga konsekvenser av reformer som förutsätter tillväxt och som också beslutats i en anda av tillväxtoptimism.

Vi tror att den förnyelse av arbetslivets villkor som eftersträvs under det senaste decenniet är uttryck för djupgående förändringar i svenska folkets tolkning av begreppet välfärd. Vi

tror också att det råder en bred enighet om detta. Men faktum är att en rad förändringar har skett utan att man tillräckligt beaktat hur de skulle påverka de drivkrafter som legat bakom välståndsökningen. Det är först under den allra senaste tiden som man börjat uppmärksamma de förändrade förutsättningar för en fungerande marknadsekonomi som reformerna tillsammanantagna medför. Somliga hävdar till och med att marknadsekonomin nu utsatts för så många ingrepp att det knappast finns någon väg tillbaka; Sverige skulle vara på väg in i en "oplanerad planekonomi".

Vi delar inte denna uppfattning. Vi tror att det är både möjligt och önskvärt att bevara marknadsekonomin som grundläggande modell för samhällets organisation utan att för den skull behöva ge avkall på viktiga krav som löses utanför det ekonomiska systemet; något bättre alternativ har i varje fall ännu inte prövats. Vi tror också att det är möjligt att styra marknadsekonomin så att den fortfar att producera välstånd inom ramar fastställda genom den politiska processen i välfärdssamhället.

Denna grundsyn är en viktig utgångspunkt för de idéer som framförs i denna uppsats. En annan är de praktiska erfarenheter vi skaffat oss genom verksamhet i olika roller i svenska företag.

I företagsledandet ingår som en viktig uppgift att bevaka att de kapitalresurser som arbetar i företaget också återskapas. En förutsättning för företagets fortbestånd är att det kan ersätta förslitet kapital med nytt – och en förutsättning för tillväxt är att företaget kan erbjuda utsikter till rimlig avkastning för kapital, som annars söker sig till andra placeringar. Vi tror att det svenska samhället på ett farligt sätt har underskattat betydelsen av att knappa kapitalresurser utnyttjas på ett effektivt sätt. Och vi talar då inte om kapitalägarnas önskan om avkastning. Vår diskussion utgår från övertygelsen att ett effektivt kapitalutnyttjande är ett viktigt samhällsintresse; det är ju dagens investeringar som utgör basen för morgondagens produktion. Vi skall här presentera några argument för denna uppfattning, söka förklara varför utvecklingen gått snett och framlägga några förslag till förändringar av institutionella förhållanden i stora företag.

Aktiebolaget är i juridiskt avseende en form för kapitalassociation, men när det uppnår en viss storlek övergår det till att vara en sorts "sammällsinstitution". Att beskriva företag som Volvo, SCA och Asea såsom i första hand kapitalassociationer är missvisande. Företag av den storleken kan bättre beskrivas i termer av ett organiserat samspel mellan olika intressen och intressenter – aktieägare, anställda, stat och kommun. Vi anser att detta bör återspeglas i bolagsorganens uppbyggnad och sammansättning.

Vi skall i denna uppsats inte försöka precisera vilka företag som bör omfattas av våra förslag, dvs var gränsen skall gå mellan mindre företag och större företag med karaktär av sammällsinstitutioner. Utländska exempel visar att det går att finna kriterier.

Effektivitet – att hushålla med knappa resurser

Den totala mängd nyttigheter som medborgarna i ett samhälle önskar är alltid större än den som står till förfogande. Att vara effektiv är att minimera den mängd önskemål som inte kan tillgodoses, dvs få ut så mycket som möjligt ur tillgängliga produktionsresurser.

Men detta är bara en utgångspunkt för ett utförligare resonemang om innebörden av begreppet effektivitet. Hur skall det preciseras? Hur bör avvägningen göras mellan kvalitativa välfärdsaspekter och förändringar i det materiella välståndet? Sveriges beroende av den internationella ekonomin och åtaganden gentemot en ökande andel äldre i befolkningen begränsar starkt vår handlingsfrihet. Efter decennier av obruten tillväxt får vi inte glömma att en fortsatt förbättring av effektiviteten i produktionen är en förutsättning för en ökning av även den kvalitativa välfärden.

Produktion av varor och tjänster kan ske på flera olika sätt:

- Många tjänster produceras fortfarande i hushållen, även om denna sektor successivt har minskat. I vårt resonemang bortser vi helt från denna produktion.

- Många tjänster produceras inom den offentliga sektorn. Dessa bjuds i regel inte ut på marknader på marknadsmässiga villkor. Åtskilligt finns att säga om effektiviteten i denna sektor, men det skall vi inte ta upp i detta sammanhang.
- Huvuddelen av de nyttigheter som produceras ställs i Sverige och andra industrinationer i västvärlden till förfogande på marknader. Det är denna typ av produktionssystem som står i centrum för vår granskning.

Marknadsekonomin är överlägsen – men har brister

Det ekonomiska system som tillämpats i västvärlden – marknadsekonomin – har några egenskaper som skiljer det från de planhushållningssystem som vanligtvis används i socialistiska länder.

- Besluten om produktion och investeringar fattas där kunskapen om konsumenternas önskemål är störst, dvs hos de många enskilda producenterna – inte i en central planmyndighet.

Erfarenheterna har enligt vår mening på ett övertygande sätt visat att marknadsekonomierna är effektivare än planekonomierna när det gäller att skapa välstånd och valfrihet.

- De olika producenterna, företagen, konkurrerar med varandra. De företag som effektivast lyckas kombinera sina resurser för produktion och försäljning av nyttigheter får högre vinster än konkurrerande företag. Skillnaden mellan intäkter och kostnader, dvs verksamhetens ekonomiska resultat, ger signaler som styr företagens utveckling. På detta sätt får de enskilda producenterna i en marknadsekonomi, var och en för sig, incitament att utnyttja de tillgängliga resurserna så effektivt som möjligt.

Sveriges ekonomiska system har länge byggt på ett i princip konsumentstyrt näringsliv. Med hjälp av vinst och förlust som mått på verksamhetens bärkraft har vi fått uppleva en snabb ekonomisk tillväxt som utvecklat Sverige från ett fattigt små-

brukarland till ett av jordens rikaste länder.

Detta ekonomiska system har självfallet inte löst alla gamla problem. Dessutom har det skapat en hel del nya, vilket framtvingat ingripanden av olika slag från samhällets sida. Några exempel:

- En sned inkomst- och förmögenhetsfördelning har motverkats genom bl a en utjämnande skatte- och bidragspolitik och en "solidarisk lönepolitik".
- Skadliga effekter på den yttre och inre miljön (som uppträder inte bara i marknadsekonomier) har motverkats genom avtal och lagar.
- Konsumenternas ställning i förhållande till producenterna har stärkts genom lagar med långtgående krav på marknadsföringsmetoder, information, förbud mot försäljning av skadliga varor osv.
- Den arbetslöshet som åtminstone temporärt ofta blir följden av förändringar i näringslivets struktur har mötts med åtgärder som givit Sverige en låg öppen arbetslöshet.
- Förändringar i den ekonomiska aktiviteten genom yttre eller inre störningar har mötts med en aktiv stabiliseringspolitik.
- Offentliga verksamheter har startats för att klara av vissa uppgifter som legat utanför de privatägda företagens kompetens eller intressesfär.

Marknadsekonomin har i Sverige således inte fått forma samhället genom en allmän "låt-gå-politik". Den har istället utvecklats till en blandekonomi där marknadskrafterna inte är mål i sig utan endast medel. Att en ekonomi baserad på marknadslösningar är ofullkomlig är inget övertygande argument mot hela systemet.

Företagen: beslut – produktionsenheter

Företagen är marknadsekonomin viktigaste byggstenar. Här fattas beslut om produktionsinriktning och resursförbrukning. Här förenas arbete, kunnande och kapital i ett spänningsfullt

samspel. För att ett företag skall utvecklas och överleva måste krav från många intressenter tillgodoses: konsumenter, leverantörer, långgivare, stat och kommun. Och därutöver – självfallet – anställda och ägare, med vilket vi avser aktieägare i större företag. Ägarna i sådana företag äger aktier – inte företaget. Detta är en viktig distinktion, som inte fått tillräckligt klara uttryck i rådande lagstiftning och regelsystem.

Aktieägandet är från samhällets synvinkel en metod för kapitalassociation. För individen däremot är det ett sätt att placera sparmedel eller kapital. Varje sparform är förbunden med risker, med rättigheter som skall utgöra ersättning för risktagandet och med skyldigheter som är uttryck för det ansvarstagande som samhället väntar sig av ägarna.

Med aktieägandet förknippas tre viktiga funktioner:

- Aktieägarna svarar genom sin insats för en del av företagets kapitalanskaffning.
- Aktieägarna har varit den intressent som i första hand svarat för det ekonomiska risktagandet.
- Aktieägarna har direkt eller genom ombud i styrelser och verkställande ledning svarat för kontroll och styrning av verksamheten.

Ägarna får sin ersättning efter alla andra

De två senare funktionerna sammanhänger med att ägarna – till skillnad från t ex anställda, leverantörer och långgivare – inte har någon på förhand överenskommen in-teckning i företagets intäkter. Den avkastning ägarna får blir beroende av företagets överskott, när övriga intressenter har fått sitt. Av detta har hittills följt att det är aktieägarna som svarar för den grundläggande kontrollen och styrningen av verksamheten. Vi vill med detta ingalunda uttrycka uppfattningen att andra intressenter inte tar några risker. I ekonomiskt avseende har de anställdas risktagande emellertid kraftigt reducerats.

Risktagande är en drivkraft för aktieägare att genom insyn och kontroll söka säkerställa avkastning på sin insats. Detta är

marknadsekonominns mekanism för att bevaka att det arbetande kapitalet utnyttjas effektivt. Ett aktivt aktieäggande och en fungerande marknad för riskkapital är enligt vår uppfattning en förutsättning för att ett ekonomiskt system med starka inslag av marknadsekonomi skall vara funktionsdugligt.

Att företag går bra är ett gemensamt intresse för anställda och aktieägare. Vi tror emellertid att systemet fungerar bäst när det råder ett konstruktivt spänningsförhållande mellan dessa två intressen.

Ägarnas rättigheter har beskurits

Ägandet brukar förknippas med en rad rättigheter. Dessa rättigheter har med tiden ändrat karaktär. Enligt vår mening finns anledning att fråga om inte aktieägarnas rättigheter nu beskurits så mycket att det inte längre kan tas för givet att ägarna även i fortsättningen kommer att fylla sin funktion i vårt ekonomiska system. Två förhållanden motiverar denna slutsats:

- För det första har den genomsnittliga avkastningen på aktieinnehav efter skatt, särskilt i förhållande till alternativa placeringsmöjligheter, nått så låga nivåer att det blivit svårt att få tillräckligt med riskkapital från den vanliga marknaden.
- För det andra har arbetsgivarens rätt att leda och fördela arbetet beskurits så kraftigt att många anser sig sakna korrektiv mot orationell drift.

Sverige är inte unikt i något av dessa avseenden. Den minskande kapitalavkastningen och den kringgårdade beslutträten för ägarna gäller i flertalet industriländer.

Det finns många förklaringar till att lönsamheten i näringslivet och avkastningen på aktier sedan många år trendmässigt sjunker. De flesta av dem kan sökas i den internationella ekonomiska utvecklingen och dess konsekvenser för viktiga delar av svenskt näringsliv. Till detta kommer verkningarna av det svenska skattesystemet, som särskilt vid hög inflation har starkt snedvridande effekter. Beskattningen av avkastning på aktiein-

nehav är betydligt mindre gynnsam än beskattningen av de flesta alternativa placeringar. Realisationsvinster vid försäljning av fastigheter beskattas bara om vinsten överstiger inflationen under innehavet. Vinsten vid placeringar i konst, frimärken, ädelstenar, antikviteter osv beskattas i praktiken inte alls.

Den sjunkande avkastningen på företagets totala kapital kan till en del förklaras av att det blivit svårare att avveckla förlustbringande verksamheter. Strukturomvandlingen, som på grund av bl a den solidariska lönepolitiken och hård internationell konkurrens var mycket snabb under 1960-talet, bromsas alltmör, bl a av politiska hänsyn. I praktiken innebär det att företagets kostnader för arbetskraften stiger jämfört med hur läget annars skulle vara. Kapitalandelen av förädlingsvärdet minskar.

Storföretag och koncerner kan under en begränsad tid täcka förluster i vissa verksamhetsgrenar med vinster i andra. Men efter hand drabbas då investeringar i företagets lönsammare delar, vilket gör att tillväxten i hela ekonomin försvagas.

Den senast beskrivna utvecklingen förklaras till stor del av att man i företagen, genom lagar och ändrad praxis, tar ökad hänsyn till de anställdas intressen. Ägarnas rätt att besluta över kapitalanvändningen har inskränkts, men deras funktion som yttersta risktagare kvarstår.

Den statliga stödpolitiken, som under de senaste åren expanderat kraftigt, minskar ytterligare både incitament och möjligheter för ägarna att genom strukturella förändringar åstadkomma ett effektivt resursutnyttjande. Verksamheter som inte bärs upp av tillräcklig efterfrågan har i ökad utsträckning fått statsunderstöd för att kunna leva vidare. Vinsten har därmed ryckts undan som effektivitetsmått utan att något annat satts i dess ställe. På detta sätt skapas olika villkor för företag inom samma verksamhetsgrenar men ofta på olika orter.

Kontrollen över kapitalanvändningen glider successivt över till politikerna som i händelse av företagsnedläggelser eller inskränkningar blir hårt ansatta av lokala väljaropinioner.

Resultatet kan i olyckliga fall bli att goda pengar kastas efter dåliga. Företag som genom vanskötsel eller förändringar i om-

världen är dödsdömda absorberar då resurser som skulle kunna skapa expansion och sysselsättning på annat håll.

Dags att välja väg

Vi tycks nu ha kommit till ett vägskal, där valet av väg avgör vilket ekonomiskt system som kommer att gälla på ett eller ett par årtiondens sikt.

Ett alternativ är den väg som vi slagit in på under de allra senaste åren, som en följd inte av något avsiktligt och övertänt vägval utan snarare som resultat av en utveckling som råkat sammanfalla med den allmänna ekonomiska krisen i världen och därigenom blivit särskilt allvarlig.

Om inte riskkapitalet ges ökad avkastning kommer företagens möjligheter att dra till sig nytt kapital att minska. Detta kommer i sin tur att framtvunga ytterligare statsingripanden, inte bara för att täcka förluster utan också för att få till stånd nyinvesteringar. Näringslivets utveckling blir då alltmer beroende av den allmänna politiska processen, i vilken politikerna är mera intresserade av röstmaximering än av rimliga krav på effektivitet i näringslivet. Debatten kring Volvos Norgeavtal är en utmärkt illustration till detta.

Den väg vi förespråkar innebär en klar brytning med de senaste årens utveckling. Vi förutsätter då att man även i fortsättningen vill fördela landets produktionsresurser så att effektiviteten ökar. Kapital som placeras i investeringar i näringslivet måste ges en avkastning som på lång sikt och med hänsyn till risktagandet kan mäta sig med avkastningen på andra placeringar.

Avkastningen på kapital som arbetar i näringslivet bör därför motsvara åtminstone vanlig bankränta plus en riskpremie vars storlek kan variera. För att nå dit krävs förändringar i beskattningen.

I flera länder har dubbelbeskattningen av företagsvinster helt eller delvis avskaffats. I t ex Västtyskland beskattas inte den del av vinsten som utdelas. Syftet med detta är att öka företagens utdelningsbenägenhet så att man får en effektivare marknad för riskkapital. I vissa länder är utdelningsinkomster helt eller delvis avdragsgilla vid inkomstbeskattning.

En annan angelägen reform med samma syfte är att skapa likartade beskattningsregler för aktier och placeringar som konkurrerar med aktier, t ex fastigheter, konst och andra värdeföremål. Eftersom sparande i aktier är till nytta för samhället vore det enligt vår mening motiverat att skattemässigt gynna detta i förhållande till andra alternativ. Under inga förhållanden borde det få missgynnas.

Kapital är inte en resurs som ligger "utanför" systemet. Kapital skapas av mänskligt arbete för att sedan användas mer eller mindre förnuftigt. Våra möjligheter till ökad konsumtion, kortare arbetstid eller lugnare arbetstakt i framtiden bestäms av kapitalbildning och investeringar i nuet.

Vi anser att politikernas direkta medverkan i beslut om enskilda företags finansiering bör begränsas till ett absolut minimum. Sådana beslut måste fattas av personer som har ett klart och redovisningsskyldigt ansvar för att det investerade kapitalet ger rimlig avkastning.

Vi är kritiska till en ordning som innebär att förlustbringande verksamheter mer eller mindre permanent kan påräkna statligt stöd. Det borde kunna skapas ett system som ger alla arbetstägare inkomstrygghet, vilket inte nödvändigtvis innebär rätt till fortsatt sysselsättning i en verksamhet som på längre sikt inte är bärkraftig.

En lugnare strukturomvandling innebär en lägre produktivtetsökning och därmed en långsammare tillväxt av folkhushållets totala inkomster. Vid en bromsad strukturomvandling tas en del av välfärden helt enkelt ut i andra former än direkt materiella.

När strukturförändringar är nödvändiga eller när vissa branscher eller företag ställs inför akuta men tillfälliga problem blir det säkert även i fortsättningen vanligt att staten går in med kapitalstöd i någon form. Men det krävs nu en grundlig översyn av den statliga stödpolitiken, både vad gäller former och innehåll. Kapitalanvändningens effektivitet måste nämligen i folkhushållets intresse bevakas även när staten satsar pengar.

Starkare ställning för det arbetande kapitalet

Att bevaka kapitalutnyttjandets effektivitet är enligt många mening liktydigt med att tillvarata en begränsad och privilegierad grupp kapitalägares intressen. Den uppfattningen har sannolikt sin bakgrund i det faktum att fördelningen av förmögenhet och aktier i Sverige fortfarande är sned, en rest av gamla tiders klasskillnader och samhällsorganisation.

Våra argument är inte uttryck för en särskild omsorg om det enskilt ägda kapitalet utan gäller i lika hög grad kollektivt ägt kapital, om det så ställs till förfogande av fackliga organisationer (BPA), statliga företag (Statsföretag), statligt förmedlat lånekapital (Investeringsbanken), kollektivt aktiekapital (fjärde AP-fonden) eller någon annan form av kollektivt ägda fonder.

Vad det i första hand gäller är att hushålla med det kapital som finns, inte att slå vakt om kapitalägarnas intressen som grupp. Vi anser att det ligger i hela samhällets intresse att få en effektiv fördelning av produktionsresurser. I det syftet måste kapitalintressenternas ställning stärkas.

Under senare år har det institutionella aktieägandet fått en ökad omfattning. När alltfler inser att många svenskar som framtida pensionärer är beroende av att t ex SPP aktivt bevakar lönsamheten i sina placeringar, ökar kanske förståelsen för vårt synsätt.

Man måste alltså göra en klar skillnad mellan det samhälleliga intresset av att bevaka kapitalets effektivitet och tillvaratagandet av gruppintressen. Det första är ett problem som kommer att finnas kvar, oavsett hur ägarförhållandena i näringslivet kan komma att ändras.

Men vi diskuterar här problem som är sammanflätade i komplicerade mönster. Om exempelvis förmögenheterna i landet är mycket snett fördelade, blir ju ett främjande av kapitalets förnyelse och tillväxt lätt liktydigt med förmögenhetstillväxt hos de redan förmögna.

Problemet gäller också den maktfördelning som grundats på ägande. Ingen förnekar att ägande och kompetens kan förenas, men varför ägande oberoende av kompetens skall ge upphov till

makt ifrågasätts naturligt nog. Vi syftar här framförallt på den makt *över* företag som innehav av aktier och styrelseposter möjliggör.

Ägande, makt och arv

Marknadsekonomi förutsätter att det finns individer som kan och vill förverkliga idéer genom affärsdrivande verksamhet. Dessa personer måste ha sin handlingsfrihet någorlunda obeskriven och samhället får inte avkräva dem hela resultatet av deras skapande verksamhet.

De förmögenhetsskillnader som kan bli följden brukar accepteras så länge de kopplas samman med den eller de personer som själva skapat framgången. Men att inte bara ägande av förmögenheter utan även makt över produktionsmedel kan överflyttas mellan generationer genom arv accepteras inte lika lätt.

Om vi här bortser från rättvisesynpunkterna – dvs att överförandet sker utan motsvarande arbetsprestation – bör det framhållas att arvsrätten också innebär risker för effektiviteten. Rekruteringsbasen när man skall utse ledande befattningshavare kan bli så snäv att de berörda företagen missgynnas.

Enskilt företagande tappar emellertid lätt sin drivkraft om man börjar manipulera systemet. Rätten att överföra sin livsgärning på en son eller dotter kan innebära ett avgörande incitament till personliga insatser. Och för nästa generation har möjligheten att föra fädernas verk vidare ofta varit en stark drivkraft. Om företagsägarna förlorar dessa rättigheter inriktar de sig kanske istället på kapitalflykt, åtgärder för att bryta sönder och sälja naturligt integrerade företag osv.

I praktiken fyller aktieägandet, och därmed arvsrätten, ofta helt andra funktioner i de mindre bolagen än i de stora. De senare har med tiden blivit alltmer "ägeranonyma", och företagsledningen utses ofta enbart efter yrkesmeriter. Men familjeföretagandet kan också uppvisa en överraskande motståndskraft; vissa större företag drivs fortfarande i former som står familjebolaget nära. Synen på arvingars "rätt" till befattningar

har dock förändrats.

Ägande- och arvsrätten utgör med andra ord ett mångskiftande och svåråtkomligt juridiskt komplex. Det är lätt att finna exempel på avarter, likaså styrkefaktorer. Det är oändligt mycket svårare att föreslå reformer som inte leder till att man slänger ut barnet med badvattnet. Lösningen ligger knappast i en rigorös lagstiftning utan i attitydpåverkan och frivillig anpassning till ändrade förutsättningar.

Nya former för intressebalans och maktutövning

Den intensiva debatt som pågick vintern 1978/79 kring Volvos avtal med Norge pekade på oklarheter i gällande spelregler för intressebalans och maktutövning i stora företag. Dessa brister har funnits länge men bringades genom Volvodebatten upp till ytan. Vad problemet i korthet gäller är att förena krav på rimlig och legitim intressebalans med effektivt resursutnyttjande, hög kapitalavkastning och snabb tillväxt.

För att dessa mål skall kunna uppnås krävs förändringar i de större aktiebolagens ledningsformer.

Vi vill peka på vissa tänkbara förändringar i former för maktutövning och intresseavvägning i större företag. Det förslag vi senare framlägger är ett utkast som kräver grundlig diskussion såväl vad gäller principer som detaljer. Vi tar här inte upp frågor som gäller arbetsplatsdemokratin, som på senare år genomgått stora och huvudsakligen positiva förändringar. Vi förutsätter att den utvecklingen fortsätter och resulterar i arbetsorganisation och beslutprocesser som gör att handlingkraft och demokratisk förankring ("legitimitet") kan förenas.

Effektivitet och dynamik förutsätter att det finns allmänt accepterade beslutformer i vilka motstridiga intressen kan brytas mot varandra. I detta avseende har dagens bolagsorgan – bolagsstämma, styrelse och företagsledning (VD) – brister som behöver rättas till.

Enligt aktiebolagslagen är styrelsen att betrakta som ett kompetensorgan även om styrelseledamöter inte alltid valts med kompetensen som grund. Successivt har styrelserna i de större

företagen emellertid kommit att bli en blandning av kompetens- och partsorgan, i vilka löntagarna och ibland också samhället varit representerade.

Viktiga förändringar i styrelsearbetet kan urskiljas. Förhandsdokumentationen har i vissa fall blivit bättre, i andra fall mer taktiskt upplagd. Personalfrågor diskuteras numera ogärna, eftersom det är löntagarrepresentanternas chefer man i så fall uttalar sig om.

Förutsättningslösa diskussioner vid styrelsemöten försvåras och tendenser till separata "försammanträden" har blivit skönjbara. Bolagsstyrelsen är på väg att bli ett förhandlingsorgan. Denna utveckling är oroande. Olof Palme uttalade sig sommaren 1978 för ökad arbetstagarrepresentation i företagsstyrelserna – upp till i det närmaste 50 procent. Så långt som till paritetsrepresentation verkade Palme dock inte vilja gå. Folkpartiet däremot har sedan länge uttalat sympatier för paritetsrepresentation. Sådana förslag brukar kombineras med krav på en reform av bolagsorganen, varvid man tänker sig ett 50–50-förhållande mellan ägar- och löntagarrepresentanter i ett styrelsen överordnat organ motsvarande tyska Aufsichtsrat. (Se Gustaf Lindencronas uppsats i denna bok.)

Det finns inte något land som genomfört paritetsrepresentation. Där saken varit på tal har man hittills avstått, bl a med hänvisning till riskerna för beslutförklarning.

Det "dualistiska" tyska systemet – en outsiderstyrelse med arbetstagarrepresentation och en insiderstyrelse utan sådan – tycks vinna terräng. Det s k Europabolaget går i första hand på den tyska linjen.

Svenska bolagsstyrelser har av hävd inte varit "samlingsregeringar", där ledamöterna behållit sina partstämplor. Den ägargrupp som haft röstmajoritet har ensam kunnat (men inte alltid velat) tillsätta samtliga styrelseplatser. Motiveringen har varit att bolagen behöver homogena och handlingskraftiga styrelser.

Tillkomsten av arbetstagarledamöter, i vissa fall även statliga ledamöter, har rubbat dessa principer, vilket förändrat styrelsearbetets karaktär. Enligt vår erfarenhet blir partsammansatta

organ lätt beslutförlamade, de kan inte vara verkställande, knappast heller "handha den löpande förvaltningen". Ett partsammansatt organ kan emellertid vara väl ägnat att dra upp riktlinjer för företagets långsiktiga inriktning och verksamhet.

Men självfallet måste det i företagsledningen finnas någon instans som kan fatta beslut, inte minst de obehagliga och svåra besluten. Det har i alla tider varit företagsledningens prerogativ att fatta dessa beslut. Den har också fått vara beredd att klä skott för detta.

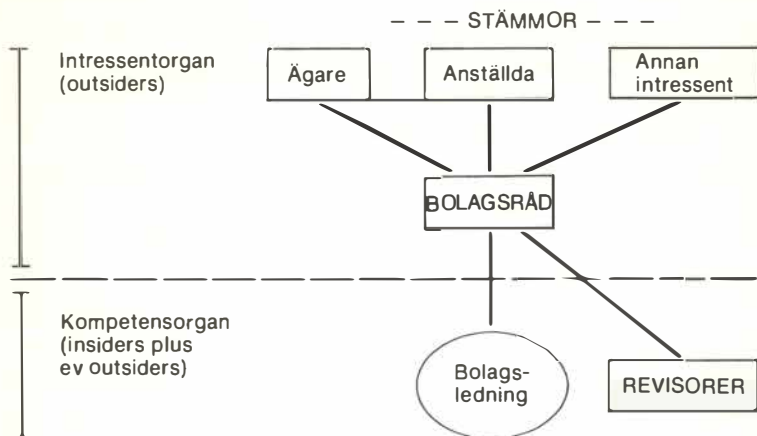
Så länge VD var en verkställande funktion inom ramen för en homogen styrelse var det väl beställt med den beslutskraft som behövs i företagets ledning, inte minst när det gäller att fatta obehagliga och svåra beslut. När utvecklingen nu gått mot mer heterogena och partsammansatta styrelser är det enligt vår mening nödvändigt att förändra bolagsorganen så att beslutskraften bevaras, samtidigt som andra krav som ställs på systemet kan tillgodoses. Det gäller att beakta de förändringar i värderingarna som gör att en ensidigt ägarorienterad företagsledning kan få svårt att uppfattas som legitim. Det är mot denna bakgrund som vi i nästa avsnitt skisserar hur en förändring i bolagsorganens uppbyggnad och funktioner skulle kunna se ut. Vi gör förenklingar och förbiseenden och har t ex inte beaktat koncernförhållanden. Det är emellertid principerna och inte detaljerna som här är viktiga.

Förslag till nya bolagsorgan

Bolagsorganen bör ha en struktur som gör att de förenar handlingskraft med legitimitet, varmed vi menar förankring hos företagets huvudintressenter.

Grundtanken i vårt förslag är följande. Bolagsorganens uppbyggnad bör återspegla att fler intressenter än aktieägarna har legitima anspråk på att få påverka företagets utveckling. Vidare måste det göras en klar distinktion mellan å ena sidan *intressentorgan* och å andra sidan *kompetensorgan*.

Förslaget återges i figuren.

Bolagsrådet är ett utpräglat intressentorgan som övertar funktioner både från nuvarande bolagsstämman och styrelse. Det bör samlas ungefär en gång per kvartal. I bolagsrådet skall olika intressen kunna brytas mot varandra när rådet drar upp riktlinjerna för företagets verksamhet, anger dess mål och dess finansierings- och utdelningspolitik. En majoritet av medlemmarna bör utses av aktieägarna.

Bolagsrådets viktigaste uppgift är att utse bolagsledning. Bolagsrådet bör även utse revisorer. De senaste årens utveckling, då särskilda löntagarrevisorer utsetts vid sidan av dem som valts av bolagsstämman, anser vi vara olycklig. Vi tror att det är bättre om revisorerna utses på ett sådant sätt att de inte kan komma att uppfattas som företrädare för den ena eller andra parten. Detta kan ske om de väljs av det intressentsammansatta bolagsrådet. För att säkerställa att revisorerna inte utses av en partsmajoritet kan man tänka sig att valet skall kräva enighet eller en kvalificerad majoritet. Det bör diskuteras om även bolagsledningen bör utses under liknande former för att tillförsäkra den en bred förankring bland företagets intressenter.

Bolagsrådets medlemmar utses av de olika intressentgrupperingarna vid stämmor då bolagsråd och bolagsledning redogör för företagets verksamhet. Formerna för dessa val bör noga övervägas – förmodligen bör de förberedas i valberedningar.

Erfarenheter av styrelsearbete i större företag säger oss att bolagsrådet bör ha högst tio ledamöter. Det är angeläget att rådet har viss självständighet gentemot företagets ledning. Det bör därför ha resurser för att kunna anlita experter och låta utföra utredningar i viktiga frågor i vilka rådet måste kunna hävda sig mot bolagsledningen. På detta sätt blir det också lättare för rådets ledamöter att genom informella samtal och diskussioner stödja bolagsledningen.

Vad gäller ägarstämman är det inte självklart att den som har majoriteten av de vid stämman representerade rösterna också skall ha rätten att tillsätta samtliga aktieägarrepresentanter i bolagsrådet. Vi är emellertid inte beredda att nu föreslå någon form av proportionella val.

Styrkeförhållanden aktieägare emellan vid stämman är inte bara beroende av aktieinnehavets storlek utan även av förekomsten av aktier med graderad rösträtt. Den frågan är alltför komplicerad för att närmare utredas i det här sammanhanget. Men den måste behandlas vid den grundliga bearbetning av ABL som våra förslag förutsätter. Vi finner det principiellt otillfredsställande när gradering av rösträtten innebär att aktieägare med samma risktagande får olika möjligheter till inflytande och kontroll. Det är emellertid inte möjligt att avskaffa graderingen av aktiernas röstvärde så länge 1916 års lag om utlännings innehav av fast egendom gäller. Graderingen gör det också möjligt för familjeföretag att gå ut på kapitalmarknaden utan att omedelbart släppa kontrollen över företaget.

I nuvarande aktiebolagslag görs ingen skillnad mellan olika slags aktieägare. I praktiken är emellertid nästan alla aktieägare i börsnoterade företag sparare, som saknar intresse av kontroll och förvaltning av kapitalet i företagen. Kanske bör man eftersträva en klarare skillnad mellan kontrollaktieägare och övriga riskkapitalplaceringar (aktiesparare). Kanske borde även kontrollaktieägarna indelas i sådana som aktivt måste kunna påverka företagets verksamhet (t ex investmentbolag) och sådana som huvudsakligen vill värna om avkastning och värdetillväxt (t ex försäkringsbolag). Ett möjligt instrument i sammanhanget är

konvertibla skuldebrev, som skulle kunna sära de olika ägarkategorierna och genom en omfattande upplysningsverksamhet bli mera eftertraktade än i dag.

Företag har flera intressenter än de som nämnts här. Aktieägare, anställda och företagsledning representerar tillsammans ett "producentintresse" som lätt kan komma i motsatsställning till samhällsintressen och konsumentintressen. I en del företag kan det vara motiverat med ytterligare stämmor för t ex konsumenter, miljögrupper och andra.

Vägledande vid utformningen av bolagsrådet var behovet av förankring och intressentrepresentation vid ställningstaganden till övergripande frågor. Bolagets *verkställande ledning* bör framförallt karakteriseras av kompetens och handlingskraft. Vi har inte tagit ställning till om bolagsrådet bör utse en VD, flera verkställande direktörer eller en ledningsgrupp som i sin tur utser ordförande. Man kan lämna fältet öppet för olika lösningar i skilda företag. Bolagsledningen bör bestå av personer som har sin dagliga verksamhet i företaget, men det bör inte uteslutas att även "outsiders" kan ingå. Erfarenheter, inte minst från de anglo-amerikanska länderna, tyder på risker (alltför stor "sam-sjungenhet") med enbart insiders, dvs i bolaget heltidsanställda chefstjänstemän.

Bolagsledningen står till svars inför bolagsrådet för sitt fögderi. Medlemmar av bolagsledningen får därför inte ingå i rådet men förutsätts givetvis vara föredragande där.

Aktiva ägare — en förutsättning för intressebalans

Under senare år har aktieägandet ytterligare koncentrerats — ändå tycks det oss att ägarinflytandet urholkats. Förklaringen till denna paradox ligger i att aktieägandet i ett antal kapitalmarknadsinstitutioner ökat medan de traditionella finansfamiljernas inflytande börjat avta. De "nya" storaktieägarna har ännu inte funnit sin roll som kontrollaktieägare — det såg vi flera talande exempel på under striden kring Volvos Norgeavtal. När ägandet koncentreras i passiva aktieägares händer ökar spelrummet för starka företagsledningar, särskilt när de uppträder i

koalition med fackliga och politiska intressen. Företagsledningen bör fungera i ett kraftfält där olika intressenters krav är klart formulerade. Det är f n inte alltid fallet, vilket vi anser vara klart otillfredsställande; ägarintresset behöver i många fall aktiveras. En förutsättning för detta är att fler kapitalmarknadsinstitutioner satsar resurser på att bygga upp kompetens för analys av företag och bedömning av deras utveckling, en kompetens som sedan kommer till användning i samspel med företagsledningar och vid behandling av strategiska frågor i företagens styrande organ. Kanske kan ett sådant aktivt utövande av ägarfunktionen komma att för en bred allmänhet framstå som mera legitimt när ägande inte längre i samma utsträckning som tidigare förknippas med de etablerade finansfamiljerna.

Vi ser också med sympati på det arbete som nedlagts av aktieägarsammanslutningar (t ex Aktiespararna) för att föra de små aktieägarnas talan. Men det ansvar som följer med inflytande är stort och förutsätter en väl fungerande intern demokrati. Insamling av in blanco-fullmakter betraktar vi med skepsis vare sig den görs av aktiesparare eller företagsstyrelser.

''Ägarmakt på avskrivning?''

I detta avslutande kapitel har vi försökt ge vårt svar på boktitelns fråga. Det är inget enkelt svar, ty frågan är svår och mångfasetterad.

Svaret är enligt vår uppfattning JA – om man med ägarmakt menar gamla tiders maktutövning baserad enbart på förmögensinnehav. Framväxandet av en professionell företagsledarkår, som ibland har starkare stöd bland fackliga organisationer och politiska makthavare än hos en del av den etablerade kapitalmarknadens institutioner, bär syn för s ägen. Men vi tror också att förändrade synsätt i samhället innebär att maktutövning över företag måste få en bredare förankring för att uppfattas som legitim. Och legitimitet är en förutsättning för effektivitet.

Däremot bör svaret vara ett klart NEJ, om man tror att med ägande förknippade funktioner såsom effektivitetsbevakning

kan trollas bort bara därför att de traditionella maktförhållandena i näringslivet inte längre bärs upp av dominerande samhällsvärderingar. Strävan efter en demokratisering av arbetslivet får inte leda till att man döljer svåra avvägningsproblem i fondstyrelser eller andra organ som förutsätts kunna sammanväga motstridiga intressen. Vi tror att en framkomligare väg är att blottlägga intressemotsättningar och skapa organisatoriska former som gör det möjligt för olika intressentgrupper att påverka verksamheten i de stora företagen.

I ett internationellt perspektiv är arbetslivets demokrati väl utvecklad i Sverige. Men det innebär inte att vi kan slå av på ambitionerna och vara nöjda. Vi vill gärna se en fortsatt utveckling av arbetslivets demokratisering därför att vi tror att en sådan skapar de bästa förutsättningarna för att hushålla med knappa resurser. Demokratiseringen bör alltså ses som ett viktigt inslag i arbetet på att frigöra de mänskliga och ekonomiska resurser som behövs för att ge ekonomin vitalitet. Den vitaliteten kommer att behövas om näringslivet skall kunna fortsätta att fungera som vårt samhälles välfärdsgenerator.

ÄGARE

ISBN 91-7150-198-3

”... det svenska samhället har underskattat betydelsen av att knappa kapitalresurser används på ett effektivt sätt ... maktutövning över företag måste få en bredare förankring för att uppfattas som legitim ... legitimitet är en förutsättning för effektivitet ... viktigt att blottlägga intressekonflikter och skapa organisatoriska former för olika intressentgrupper att påverka verksamheten i de stora företagen ...”

Ur "Intressebalans, ägande, välfärd" av Lars Lidén, Stig Ramel, Sven H Salén och Ove Sundberg.

I boken medverkar även Per-Martin Meyerson, Gustaf Lindencrona, Ingemar Ståhl och Bo Winander.

Studieförbundet Näringsliv och Samhälle